

Razvoj koncepta suca u rimskoj i rimsko-kanonskoj pravnoj tradiciji civilnog sudjelovanja

Čengija, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:212708>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Studentica:

ANA ČENGIJA

Naslov diplomskog rada:

RAZVOJ KONCEPTA SUCA U RIMSKOJ I
RIMSKO-KANONSKOJ PRAVNOJ TRADICIJI
CIVILNOG SUDOVANJA

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Ivan Milić

Zagreb, rujan 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Ana Čengija, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ana Čengija, v.r.

Sadržaj:

1. UVOD	1
2. SUDAC U RIMSKOM PRAVU	4
2.1. Uvod	4
2.2. <i>Iudicium privatum</i>. Postupak <i>per legisactiones</i>	4
2.2.1. Povijesni razvoj i osnovne osobine postupka <i>per legisactiones</i>	4
2.2.2. Struktura postupka.....	5
2.2.3. Izbor suca.....	6
2.2.4. Ovlasti suca u sporu	7
2.3. Postupak <i>per formulas</i>	7
2.3.1. Povijesni razvoj.....	7
2.3.2. Osnovne osobine	8
2.4. Zaključak o <i>iudicium privatum</i>	9
2.5. <i>Cognitio extra ordinem</i>	9
2.5.1. Povijesni razvoj.....	9
2.5.2. Osnovne osobine	10
2.5.3. Ovlasti suca u postupku.....	11
2.5.4. Zaključak o <i>cognitio extra ordinem</i>	12
3. DRUŠTVENE I ADMINISTRATIVNO-POLITIČKE PRILIKE U RAZDOBLJU OD PADA ZAPADNOG RIMSKOG CARSTVA DO POČETKA 12.STOLJEĆA	13
4. RAZVOJ PRAVA OD 12. STOLJEĆA U KONTEKSTU DRUŠTVA I GOSPODARSTVA	15
5. SUDAC U RIMSKO-KANONSKOM POSTUPKU	17
5.1. Delegacija sudbene vlasti	17
5.1.1. Uvod	17
5.1.2. Delegacija u kanonskom pravu	17
5.1.3. <i>Iudex delegatus</i>	18
5.1.4. <i>Iudex ordinarius</i>	18
5.1.5. Delegacija u civilnom pravu	20
5.1.6. Zaključak	21
5.2. Obrazovanje sudaca	21
5.3. Ovlasti i dužnosti suca u rimsko-kanonskom postupku	24
5.3.1. Uvod	24

5.3.2. Akuzatorno (raspravno) načelo	24
5.3.3. Načelo vezane (zakonske, stroge) ocjene dokaza i načelo pismenosti.....	25
5.3.4. Osobni osjećaji i mišljenja.....	26
5.3.5. Pisana presuda	26
5.4. Sudačka etika i sudačka disciplina	28
5.4.1. Ideal suca	28
5.4.2. <i>Iudex qui litem suam fecit</i> (sudac koji je spor učinio svojim, odnosno, koji je loše sudio).....	29
5.4.3. Mito	30
5.4.4. Izuzeće	35
5.4.4.1. Uvod	35
5.4.4.2. Temelji izuzeća	36
5.4.4.3. Postupak izuzeća	37
5.5. Karijera suca	39
6. ZAKLJUČAK	41
7. LITERATURA	43
8. SAŽETAK	45
9. SUMMARY	46

1. UVOD

Rješavanje brojnih i različitih vrsta sporova jedna je od osnovnih potreba svakog društva, još od najranijih oblika ljudskih zajednica. Ono je (bilo) od izuzetne važnosti za održavanje stabilnosti i urednog funkcioniranja društva i stoga se radi o djelatnosti s bogatim i raznovrsnim povijesnim razvojem. Između više oblika u kojima se rješavanje sporova može obavljati, prvenstvo zauzima suđenje, o čemu najbolje govori činjenica da se svi ostali (primjerice, mirenje i arbitraža) obično nazivaju alternativnim načinima rješavanja sporova. Središnja osoba u suđenju, ona koja presjeda i rukovodi sudskim postupkom je sudac. Paralelno s različitim sustavima sudskog postupka, koji su postojali u društvima na raznim stupnjevima razvoja kroz povijest i odgovarali njihovim potrebama, razvijao se i koncept suca koji je unutar njih djelovao. Cilj je ovog rada ponuditi upravo prikaz njegove evolucije kroz povijest, u razdoblju od početka Rimske Republike do kraja srednjeg vijeka, na području Europe. Kronološkim će se redom iznijeti povijesni i pravni aspekti sudačke uloge i djelatnosti, u njihovom razvoju unutar različitih procesnih sustava. Taj je razvoj krenuo od prvotne i razmjerno jednostavne pozicije suca-laika ili privatnog suca (*iudex privatus*), običnog građanina, koji sudbenu vlast obavlja kao svoju građansku obvezu u sustavu rimskog privatnog suđenja po legisakcijama i kasnijim formulama, bez pravnog obrazovanja i bez udjela u sustavu državne vlasti. Veliki se preokret u konceptu suca događa uvođenjem procesnog sustava ekstraordinarne kognicije (*cognitio extra ordinem*), u kojem on po prvi put postaje državni službenik unutar hijerarhije vlasti. Još važnija promjena ogleđa se u opsegu sučeve djelatnosti, odnosno, ovlasti, koja se od puke spoznajne funkcije *iudexa privatusa* (*cognoscere*, utvrđivanje činjeničnog stanja) proširuje na pravnu (*ius dicere*, primjena pravne norme). Dakle, nova paradigma sudskog postupka u vidu ekstraordinarne kognicije, proizašla iz društveno-gospodarske potrebe, zahtijeva i novi tip suca. Takav novi tip suca mora biti sposoban omogućiti njezino uspješno funkcioniranje, a za to je potrebno ispunjenje određenih uvjeta. Primjerice, za razliku od laika, koji je službu mogao odgovarajuće obavljati iz pozicije relativnog neznanja (jer njegova funkcija nije niti obuhvaćala primjenu prava), novom je sucu potrebno pravno obrazovanje. Prema svemu navedenom, preobrazba koncepta suca ogleđa se najснаžnije kroz dvije karakteristike. S jedne strane, nekadašnji privatni sudac gubi svojstvo privatnosti i postaje predstavnik države, dok s druge strane nekadašnji laik postaje osoba s pravnim obrazovanjem. Cijeli proces rezultira profesionalizacijom funkcije suca

ili, drugim riječima, stvaranjem novog načina na koji se sudačka djelatnost obavlja. Umjesto običnog člana zajednice koji suđenje obavlja kao dužnost prema istoj zajednici, sporadično i bez stručne vještine, sudac sada postaje zanimanje za koje je potrebno imati odgovarajuće obrazovanje, profesija koja se obavlja unutar sustava državne vlasti i prema utvrđenim pravilima. Ovakav kasnorimski koncept suca predstavlja osnovu za kasniji srednjovjekovni, koji djeluje unutar takozvanog rimsko-kanonskog postupka i prema njegovim načelima, koja su također u velikoj mjeri proizašla iz rimske *cognitio extra ordinem*. Na razvoj upravo ovakvog koncepta suca kakvog ga poznaje *ius commune* utjecalo je više faktora, među kojima je najvažniji način nastanka samog *ius commune*, a to je spajanje dvaju pravnih sustava, rimskog i kanonskog. Iz rimskog je postupka sudac donio svoja osnovna obilježja, a kanonsko pravo je utjecalo na način na koji će se ta obilježja izraziti. Primjerice, sudac ekstraordinarne kognicije u Rimu službenik je Rimskog Carstva, dok je sudac rimsko-kanonskog postupka u službi crkvenog velikodostojnika ili svjetovnog vladara koji mu je povjerio obavljanje poslova suđenja. Razlike u obrazovanju također su odraz različitih sustava, imajući na umu da potonji, osim rimskim, mora vladati i kanonskim pravom. Osim ovakvih razlika koje su više tehničke prirode, uvjetovane društveno-političkim okolnostima i povijesnim kontekstom, važno je napomenuti da je koncept rimsko-kanonskog suca kroz desetljeća, pa i stoljeća teoretski i praktično nadograđivan i razvijan sukladno potrebama društva kojem je služio. Ipak, njegovi temelji, odnosno, osnovni principi na kojima je sagrađen, ostali su nepromijenjeni. U ovom radu analizira se, između ostalog, svaki od tih principa, namjera koji stoji iza njih i kontekst unutar kojeg se razvijao i postojao.

Struktura rada kronološki prati razvojne faze kroz koje prolazi koncept suca. U prvom se dijelu donosi kratko izlaganje o rimskom postupku, koje obuhvaća privatno suđenje i njegova dva pojavna oblika (legisakcijski i formularni postupak), te kasniji postupak ekstraordinarne kognicije. Ovakvo je izlaganje potrebno jer nije moguće razdvojiti teoretski okvir sudačke funkcije od konteksta, odnosno sustava unutar kojeg djeluje i koji ga, u suštini, uvjetuje. U drugom je dijelu rada povijesnom metodom prikazana društvena i administrativno-politička situacija vezana za pad Zapadnog Rimskog Carstva i sukcesiju koja je uslijedila. Spomenut je i pravni aspekt gubitka rimske pravne tradicije i oslanjanja na partikularna običajna prava germanske tradicije, te rastuća uloga Crkve koja porastom svog utjecaja (uz još neke faktore koji su bili pogodni za takav razvoj događaja) počinje zamjenjivati ili dopunjavati nekadašnji državni aparat Rimskog Carstva.

U trećem se dijelu rada donosi pregled razvoja na području prava od 12. stoljeća nadalje, koje je obilježeno tzv. oživljavanjem rimskog prava preko ponovnog otkrivanja Justinijanovog *Corpusa* i veliki zamah kako u njegovom proučavanju i podučavanju (osnivanje sveučilišta), tako i u praktičnoj uporabi radi zadovoljenja potreba pojačanog gospodarskog razvoja. Opisuje se i rastuća zakonodavna i sudbena djelatnost Crkve koja dovodi do razvoja kanonskog prava (*ius canonicum*) kao posebnog pravnog sustava koji ima neizmjeran izravni utjecaj na svakodnevni život ljudi srednjeg vijeka. Spontanim udovoljavanjem potrebama vremena, taj se pravni sustav povezuje sa sustavom rimskog prava, a rezultat takvog razvoja nastanak je prava koje se univerzalno upotrebljavalo u Europi srednjeg vijeka, *ius commune*.

U četvrtom dijelu rada naglasak je stavljen na cjelovitu analizu koncepta suca u povijesno-pravnom kontekstu *ius commune*, odnosno, rimsko-kanonskog (građanskog) postupka, s osvrtom na sve njegove karakteristike i njihov postupan razvoj.

Zaključak se osvrće na određene suštinske dijelove izlaganja u svrhu njihovog produbljenja i integracije u smislenu cjelinu, imajući na umu glavni cilj ovog rada uz dodatno isticanje utjecaja rimskog i rimsko-kanonskog pojma, funkcije i djelatnosti suca na onaj današnji.

2. SUDAC U RIMSKOM PRAVU

2.1. Uvod

Građanski postupak u režimu rimskog prava za svog dugotrajnog postojanja i upotrebe prošao je kroz više razvojnih faza. Te su faze korespondirale prilikama razvoja samog društva iz kojeg su proizašle i čijim su potrebama, naročito gospodarskim, morale biti prilagođene. U prvom stadiju razvoja, rimski građanski postupak nosi izrazito obilježje privatnosti zbog čega se i naziva privatno suđenje (*iudicium privatum, ordo iudiciarum privatorum*). On se može podijeliti u dva oblika: izvorni rimski građanski postupak *per legisactiones* (legisakcijski postupak) i kasniji postupak *per formulas* (formularni postupak). Drugi stadij obilježava bitno različit postupak ekstraordinarne kognicije (*cognitio extra ordinem*). Razlike između ta dva postupka, pa i razlike između dva oblika privatnog suđenja, odraz su različitih pravnih sustava (unutar šireg sustava rimskog prava) koji im služe kao temelj, a koji su pak prirodan odraz društveno-političkih promjena u tisućljetnoj povijesti rimske države.

2.2. *Iudicium privatum*. Postupak *per legisactiones*

2.2.1. Povijesni razvoj i osnovne osobine postupka *per legisactiones*

Legisakcijski je postupak izvorni, odnosno, najstariji oblik rimskog građanskog postupka. To je postupak civilnog prava (*ius civile*). Njegov nastanak otprilike korespondira s počecima Rimske Republike, a naročito se oslanja na Zakonik dvanaest ploča (*Leges duodecim tabularum*), donesen 451./450. pr. Kr. Štoviše, prema Gaju, njegov naziv potječe upravo od toga što su pojedine tužbe uvedene Zakonikom i kasnijim propisima¹ (*legis actio* od lat. *lex*-zakon i *actio*-tužba).² Legisakcijski je postupak bio u upotrebi sve do 17. g. pr. Kr. kad je ukinut putem *lex Iulia iudiciorum privatorum*, bivajući zamijenjen formularnim postupkom (koji je dotad nešto više od sto godina postojao uz njega kao supsidijarni sudski postupak). Najbitnije su karakteristike legisakcijskog postupka: strogi formalizam, usmenost, neposrednost i javnost, uz

¹ Romac, Ante, Rimsko pravo, Zagreb, 1994., str. 405.

² Romac, Ante., Rječnik rimskog prava, Zagreb, 1983., str. 182.

gotovo potpunu stranačku dispozitivnost³. Uz to, taj postupak ima specifičnu strukturu. Naime, on se odvijao u dva stadija, odvojena ne samo proceduralno i organizacijski već i vremenski i prostorno.⁴ Upravo ta dvodijelnost možda je najvažniji element razlikovanja između privatnog suđenja (nalazimo je u obje njegove varijante, u postupku *per legisactiones* i *per formulas*) i ekstraordinarne kognicije.

2.2.2. Struktura postupka

Prvim dijelom postupka (*in iure*) rukovodi pravosudni magistrat (u legisakcijskom postupku radi se o konzulu ili pretoru). Njegova se djelatnost najkraće može opisati kao utvrđivanje jesu li ispunjene pretpostavke da bi se spor uopće vodio. Dakle, njegova uloga nije da bude sudac u sporu, već da izvrši određene funkcije koje prethode samom suđenju, a to su:

1. nadziranje ponašanja stranaka (stranke su morale svoje tvrdnje i protutvrdnje izgovarati u svečanim usmenim formulama i popratiti ih odgovarajućim gestama)
2. odobravanje ili uskraćivanje tužbe (*actionem dare* ili *actionem denegare*)
3. imenovanje suca oko kojeg su se stranke sporazumjele (*dare iudicem*)
4. davanje naredbe sucu da presudi u sporu (*iussum iudicandi*)⁵

Postupak pred magistratom završava aktom litiskontestacije (*litiscontestatio*), kojim se, nakon imenovanja suca utvrđuju pretpostavke spora i spor ustupa sucu da utvrdi činjenice i donese presudu.⁶

Drugi dio postupka odvijao se pred sucem, čiji je izvorni naziv *iudex privatus* ili *iudex unus*, te potječe od njegovih karakteristika. Riječ *privatus* upućuje na osobu bilo kojeg zanimanja, rimskog građanina koji je izabran od stranaka i imenovan od pretora da vodi postupak i presudi u

³ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 405.

⁴ Radovčić, Vesna, Građanski proces u režimu općeg (recipiranog rimskog) prava u: Hrestomatija rimskog prava, Vranjican, Stjenko (ur.), Zagreb, 1998., str.288.

⁵ *Ibid.*

⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 2., str. 182.

konkretnom sporu, dok *unus* indicira da je u ovakvoj vrsti postupka u pravilu sudio pojedinac, a ne sudsko vijeće (*iudices collegiales*).

2.2.3. Izbor suca

Obavljanje sudačke dužnosti bilo je jedna od građanskih obveza, oslobođenje od koje je bilo moguće samo iz propisanih razloga, npr. zbog poziva kao što je liječnički, dobi, broja djece i sl.⁷ Drugim riječima, posao suca u legisakcijskom (kao i u kasnijem formularnom) sudskom postupku bila je građanska časna dužnost (*munus iudicarium*), a ne samostalna odluka pojedinca o obavljanju sudske kao profesionalne djelatnosti.⁸ Propust da se ta dužnost ispuni bio je kvalificiran kao kvazidelikt *iudex qui litem suam fecit (facit)*, o čemu više u nastavku.

Suci su se, za svaki pojedini spor, birali na sljedeći način. Krajem svake godine sastavljala se lista sudaca (*album iudicium*) za sljedeću godinu (najprije su je činili samo senatori a kasnije i vitezovi). Stranke su, u pravilu, sporazumno odabirale suce s te liste. Međutim, ona ih nije obvezivala, dakle, imale su potpunu slobodu da za suca u svom sporu odrede i rimskog građanina koji nije na listi.⁹ Također, imale su pravo odlučiti da njihov spor riješi sudac pojedinac i u onim slučajevima gdje su bili predviđeni drugi sudski forumi, te pravo da o sporu, umjesto suca, odluči arbitar (*arbiter*).¹⁰ Glavna se prednost arbitra sastojala u činjenici da je odlučivao slobodnije nego sudac, kojeg su vezala stroga pravila civilnog prava.¹¹ Za pravila civilnog prava nisu bila vezana ni *recuperatores*, vijeća od pet ili sedam sudaca koji su izvorno rješavali sporove između Rimljana i stranaca, a kojima su se i sami rimski građani mogli obratiti za rješavanje svojih sporova,¹² u postupku *recuperatorium iudicium*.¹³ Nadalje, što se tiče suca pojedinca, budući da je on bio laik, često mu je pomagao savjet pravnika (*consilium*).

⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 401.

⁸ Jaramaz Reskušić, Ivana; Simonoski Bukovski, Dino, Kvazidelikti u rimskom pravu: slučaj *iudex qui litem suam fecit*, u: *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, 45(91), 2011., str. 73.-74.

⁹ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 401.

¹⁰ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 402.

¹¹ *Ibid*

¹² *Ibid*

¹³ Romac, *op.cit.* u bilj. 2., str. 288.

2.2.4. Ovlasti suca u sporu

Glavna je zadaća suca da presudi u sporu, na što ga obvezuje magistratov *iussum iudicandi*. U toj djelatnosti, njegova je aktivnost u načelu pasivna. On, naime, prateći stranačko raspravljanje (*disputatio*), isključivo pazi na to da se ono ne udaljava od predmeta spora utvrđenog litiskontestacijom.¹⁴ Ovaj dio postupka odvija se neformalno, uz primjenu načela usmenosti, neposrednosti i javnosti.¹⁵ Što se tiče prikupljanja činjenica i dokaza kojima se te činjenice utvrđuju, sudac se smije kretati samo unutar okvira određenog pravilima koje bi se u današnjoj teoriji građanskog procesnog prava promatrala kao odraz raspravnog načela. To znači da ovlast za iznošenje činjenica i predlaganje dokaza pripada isključivo strankama, a sud izvodi tako predložene dokaze. Što se tiče ocjene dokazne snage dokaznih sredstava, sudac je potpuno slobodan, odnosno, nije vezan nikakvim pravilima (načelo slobodne ocjene dokaza). Isto vrijedi i za procjenu trenutka kad se sporni predmet može smatrati dovoljno istraženim da bi se donijela presuda (*sententia*).¹⁶

2.3. Postupak *per formulas*

2.3.1. Povijesni razvoj

Idući korak u razvoju rimskog civilnog postupka u režimu privatnog suđenja bio je formularni postupak, uveden u periodu između 150. i 120. pr. Kr., putem *lex Aebutia*. Isprva je bio ustanovljen kao pomoćni postupak, samo za slučajeve u kojima legisakcije nisu izričito propisane.¹⁷ Njegovo porijeklo nalazimo u djelatnosti peregrinskog pretora, koji uvodi *formulu* (po čemu ovaj postupak dobiva svoj naziv). Naime, upotreba legisakcija, kao ustanove starog civilnog prava nije bila dopuštena u sporovima sa strancima, stoga bi peregrinski pretor (*praetor peregrinus*) bitne elemente spora opisao u formuli (pisanom aktu, obrascu).¹⁸ Takav je sustav s vremenom preuzeo i gradski pretor (*praetor urbanus*), kao korektiv legisakcijskog postupka. Ovaj razvoj u smjeru smanjenja formalizma i rigidnosti postupanja u sporu postajao je sve

¹⁴ Radovčić, *op.cit.* u bilj. 4., str. 290.

¹⁵ *Ibid*

¹⁶ *Ibid*

¹⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 2., str. 122.

¹⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 408.

potrebniji jer legisakcijski postupak više nije mogao zadovoljavati potrebe gospodarskog prometa koji je sad bio na mnogo višem stupnju razvoja nego onaj za koji su legisakcije izvorno predviđene. S obzirom na sve navedeno, formularni je postupak u toku 1. st. pr. Kr. ubrzano prevladao, pa je i službeno proglašen obveznim i redovitim, putem *lex Iulia iudiciorum privatorum*, kojim je i ukinut legisakcijski postupak. Formularni se postupak održao se do kraja 3. stoljeća, kada je zamijenjen ekstraordinarnim (*cognitio extra ordinem*).¹⁹

2.3.2. Osnovne osobine

Formularni postupak zadržava dvodijelnu strukturu legisakcijskog postupka i sva obilježja stadija *apud iudicem*. Razvoj je vidljiv u prvom stadiju, *in iure*, gdje dolazi do uvođenja formule. Formula je pisani akt u kojem je ukratko iznesen sadržaj spora između stranaka,²⁰ odnosno, njegovi glavni elementi. Dakle, u prvom dijelu postupka, stranke pred magistratom izlažu svoj spor i dogovaraju se oko formule (prilagođavajući njezin obrazac svom konkretnom odnosu).²¹ Osim sadržaja spora, bitan je element formule i uputa koju magistrat daje sucu, a koja može glasiti na to da se tuženik osudi ili oslobodi, ovisno o točnosti tvrdnji koje navodi tužitelj. Izdavanje formule, koju pretor predaje tužitelju, a tužitelj tuženiku²² označava nastup litiskontestacije i predstavlja završetak prvog dijela postupka.²³ Drugi dio postupka, pred izabranim sucem (*iudex unus, iudex privatus*), odvijao se pod jednakim načelima i po istom (logičkom) slijedu kao i u postupku *per legisactiones*, a koji je bio uvjetovan sučevom funkcijom da stvar prema daljnjim uputama istraži i donese odluku.²⁴ Zadržano je i pravo da stranke svoj spor iznesu pred neki drugi ovlašteni organ, te sva opća načela po kojima se postupak odvijao, a koja se tiču usmenosti, neformalnosti, pravila dokazivanja itd.

¹⁹ Romic, *op.cit.* u bilj. 2., str. 122.

²⁰ Romic, *op.cit.* u bilj. 1., str. 408.

²¹ Romic, *op.cit.* u bilj. 1., str. 409.

²² Romic, *op.cit.* u bilj. 1., str. 410.

²³ Romic, *op.cit.* u bilj. 2., str. 122.

²⁴ Radović, *op.cit.* u bilj. 4., str. 290.

2.4. Zaključak o *iudicium privatum*

Privatno suđenje (u oba svoja oblika, i po legisakcijama i po formulama) naziv vuče iz drugog dijela postupka, čija je najbitnija karakteristika upravo izostanak izravnog upliva države u pogledu izbora osobe zadužene za rješavanje spora. To je područje koje ostaje u privatnoj sferi parničara. Sudac se, istina, bira s liste koju određuje rimska država i u svom je djelovanju vezan državnim zakonima, ali stranke su, u načelu, one koje imaju autonomiju odlučiti o tome tko će riješiti njihov spor. Upravo u toj mogućnosti da sami biraju suca, umjesto da im sudi državni organ, Rimljani su u doba republike vidjeli jednu od bitnih crta demokratičnosti svojeg političkog uređenja.²⁵ Ipak, to se odnosi samo na drugi dio postupka, ne i na prvi, kojim rukovodi državni pravosudni magistrat. S obzirom na sve navedeno, može se izvesti opći zaključak da je *iudicium privatum* bio neka vrsta hibridnog postupka, postupak s elementima privatnog i elementima državnog suđenja.²⁶

2.5. *Cognitio extra ordinem*

2.5.1. Povijesni razvoj

Ekstraordinarni postupak, odnosno, *cognitio extra ordinem* ili *cognitio extraordinaria* (od lat. *cognitio*-utvrđivanje, ispitivanje, postupak; *extra*-izvan; *ordo*-red, sistem; *extraordinarius*-izvanredan, neobičan)²⁷ posljednji je oblik rimskog sudskog postupka. Početak njegove primjene neodređeno se smješta u 2. ili 1. st. pr. Kr., ali svakako se radi o razdoblju pri kraju republike u kojem je *iudicium privatum* (a prvenstveno legisakcijski postupak) postajao sve manje sposoban pružiti efikasnu pravnu zaštitu u državi koja se već prostirala na nekoliko kontinenata i čiji robno-novčani odnosi uveliko prelaze okvire ekonomije nekadašnjeg rimskog grada-države.²⁸ Njegov naziv dolazi od toga što se u početku upotrebljavao isključivo kao iznimka od tada redovnog formularnog postupka, ondje gdje je bio bolje prilagođen potrebama konkretnog slučaja. U klasičnom se periodu uporaba kongicijskog postupka progresivno širila kako je tekla

²⁵ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 401.

²⁶ Radovčić, *op.cit.* u bilj. 4., str.289.

²⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 2., str. 61.

²⁸ Jaramaz Reskušić, I. i Medančić, T., *Cognitio extra ordinem u rimskom pravu*, u: *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, 40(82), 2006., str.75.

preobrazba principata s njegovom prividno republikanskom strukturom u dominat, odnosno, u apsolutnu monarhiju orijentalnog tipa,²⁹ te je u skladu s time vjerojatno da je kognicijski postupak priznat kao redovit čak čitavo stoljeće prije nego što je formularni postupak službeno ukinut 342. g. konstitucijom careva Konstancija II. i Konstansa.³⁰

2.5.2. Osnovne osobine

Najvažnija promjena u odnosu na dotadašnji sustav privatnog suđenja (*iudicium privatum*) očituje se u činjenici da građanski postupak prestaje biti privatn i prvi put u potpunosti dolazi pod nadležnost javne vlasti, za razliku od privatnog suđenja gdje se to odnosilo samo na prvi stadij (*in iure*). Najviše povezano s time ukidanje je dotadašnjih dvaju procesnih faza, *in iure* i *apud iudicem*, odnosno, njihovo spajanje u jedinstveni postupak. Suština ove promjene ogleda se u osobi suca. Ekstraordinarni postupak posve drugačije sagledava procesnu ulogu osobe koja odlučuje u pravnoj stvari,³¹ a začeci takvog novog koncepta nalaze se potrebi da se u određenim situacijama koje nisu bile predviđene u *ius civile* pretor sam započne utvrđivati činjenično (*cognoscere*) te na njega primjenjivati i izricati pravo (*ius dicere*).³² Na taj način spajanjem dvaju procesnih faza ujedno dolazi do spajanja uloga dvaju osoba (pravosudnog magistrata u postupku *in iure* i privatnog suca u postupku *apud iudicem*) u jednu ulogu, odnosno, osobu koja je izvršava. Ta jedna osoba više nije *iudex privatus*, koji je voljom stranaka *ad hoc* određen da izvrši funkciju suca u konkretnom sporu, već postaje profesionalni državni službenik, i to s pravnim obrazovanjem. Takav je službenik izravno ili neizravno podređen caru, te djeluje u njegovom ime i pod njegovim nadzorom.³³ U početku se radilo o istim magistratima kojima je bio povjeren stadij *in iure* u redovitom, formularnom postupku, dakle konzulima, redovnim pretorima, pretorima novouvedenih, posebnih pretura (*praetor fideicommissarii, praetor tutelarius, praetor fisci, praetor de liberalibus causis...*), ali i drugim javnim službenicima (*praefecti praetorio, vicarii (spectabiles), praefecti urbi, iudices minores* itd.)³⁴ u državnom

²⁹ Radovčić, *op.cit.* u bilj. 4., str. 290.

³⁰ Jaramaz Reskušić i Medančić, *op.cit.* u bilj. 28., str.75.

³¹ Milotić, Ivan, Profesionalizacija sudaca i njihove kvalitete za *ius dicere* u Rimsko-kanonskom procesu Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXIII – 2020., str. 183.

³² Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 184., Jaramaz Reskušić, i Medančić, T., *op.cit.* u bilj. 28., str. 75.

³³ Radovčić, *op.cit.* u bilj. 4., str. 290.

³⁴ Jaramaz Reskušić i Medančić, *op.cit.* u bilj. 28., str. 78.

aparatu kojega je odlikovala sve stroža hijerarhijska struktura i koji se sve više birokratizirao. Ta je pojava vidljiva naročito iz zadržavanja *assesores* (savjetnika suda, pravnih stručnjaka koji pomažu sucu)³⁵ i *scribae* (pisar, niži službenik u administraciji)³⁶ te uvođenju *iudices pedanei* (pomoćni sudac, sudac koji je djelovao kao izaslanik ili pomoćnik drugog suca), a koji su skupa s *executores* (sudski ovršni organi) i *viatores*³⁷ (organi za dostavu sudskih akata parničarima) činili svojevrсни aparat podređen sucu u svrhu lakšeg i učinkovitijeg obavljanja pravosudne djelatnosti.

2.5.3. Ovlasti suca u postupku

Osim ujedinjenja dosadašnja dva stadija, a shodno tome i dvaju različitih funkcija u jednoj osobi, promjena se ogleda i u ovlastima koje su dane toj novoj osobi suca. Što se tiče dokazivanja, u kognicijskom postupku prvi su put uvedena određena pravila koja se tiču izbora, ispitivanja i ocjene dokazne snage dokaznih sredstava. To označava svojevrstan prijelaz s načela slobodne na načelo vezane ocjene dokaza, kao principa na kojem se temelji sučeva djelatnost u dokazivanju. U praktičnom smislu to znači da je suđenje po slobodnom sudačkom uvjerenju (što je važno obilježje dotadašnjeg privatnog postupka) praktički nestalo³⁸. Tako je, primjerice, propisano da pismeni dokaz vrijedi više od usmenog, a kasnije se takav princip osnažuje zabranom izvođenja dokaza iskazima svjedoka ako postoje pismeni dokazi.³⁹ Također se prvi put ustanovljuje pravilo da iskaz jednog svjedoka ne vrijedi (*testis unus, testis nullus*),⁴⁰ koje će imati važnu ulogu u rimsko-kanonskom postupku. Osim pravila koja se odnose na načelo slobodne, odnosno, vezane ocjene dokaza, uvodi se i istražno načelo u tom smislu da je sudac sada ovlašten sam odlučiti koji će se dokazi izvesti, ne bivajući više u tome ograničen prijedlozima stranaka.

U skladu s općim tendencijama sve veće zastupljenosti načela pismenosti u postupku, sada je i presuda morala biti pisana, te javno objavljena.⁴¹ U ovakvom sustavu državnog hijerarhijskog sudovanja, stvoreni su uvjeti i za ustanovljenje priziva (žalbe, *appellatio*) protiv odluke suda.

³⁵ Romac, Ante, Rječnik latinskih pravnih izraza, Zagreb, 1985., str. 24.

³⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 35., str. 308.

³⁷ Jaramaz Reskušić i Medančić, *op.cit.* u bilj. 28., str.79.

³⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 413.

³⁹ *Ibid*

⁴⁰ *Ibid*

⁴¹ *Ibid*

2.5.4. Zaključak o *cognitio extra ordinem*

Nastanak i razvoj kognicijskog postupka donosi revolucionarne promjene u konceptu suca. Ujedinjenjem funkcija koje su prije pripadale magistratu i privatnom sucu (svakome u njegovoj fazi postupka), novi jedinstveni postupak zahtijeva i shodno tome oblikuje posve drugačijeg nositelja. Njegove karakteristike, koje obuhvaćaju pravno znanje, profesionalizam i djelovanje u ime državne vlasti, prepoznate su kao integralni dio koncepta suca u kasnijem, rimsko-kanonskom procesu. Drugim riječima, u kognicijskom je postupku stvoren model suca koji je poslužio kao temelj za srednjovjekovni model, te se kao takav, u kontinentalnoj pravnoj tradiciji, održao sve do danas.

3. DRUŠTVENE I ADMINISTRATIVNO-POLITIČKE PRILIKE U RAZDOBLJU OD PADA ZAPADNOG RIMSKOG CARSTVA DO POČETKA 12.STOLJEĆA

Početak postupnog procesa raspada Zapadnog Rimskog Carstva bio je vidljiv već na ulasku u 5. stoljeće, obilježen između ostalog vizigotskim i vandalskim pljačkama Rima (410. i 455. g.). Najkasnije u posljednjoj četvrtini tog stoljeća, rimska je vladavina praktično prestala postojati u provincijama sjeverno i zapadno od Jadranskog mora.⁴² Isto tako, kako se opseg teritorija pod carskom kontrolom sve više i više smanjivao, politička kontrola i pripadajuća civilna administracija rimske države povlačile su se na Apeninskom i Pirinejskom poluotoku, u Galiji i Britaniji,⁴³ a 476. g. zapovjednik rimske vojske Odoakar u državnom udaru svrgava cara Romula Augustula, što se obično uzima kao pad Zapadnog Rimskog Carstva. Vladarima germanskih kraljevstava koja su zamijenila rimsku vladavinu u zapadnim provincijama cilj je bio održati stabilnost društva i gospodarstva u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće, no činjenica je da su promjene na svim razinama ipak bile zamjetne. Što se tiče sudstva, došlo je do raspada carskog sustava sudova, sačinjenog od profesionalnih sudaca koji su bili predstavnici države,⁴⁴ imali pravno obrazovanje i djelovali unutar pravila procesnog sustava ekstraordinarne kognicije.⁴⁵ Na njihovo mjesto stupaju skupine „slobodnih ljudi“ u lokalnoj zajednici, čiji je cilj bio riješiti sporove na način koji osigurava najmanje moguće poremećaje u funkcioniranju same zajednice, pri čemu su se služili pravilima običajnog prava koja su smatrali relevantnima za konkretan slučaj.⁴⁶ Tako su u barbarskim kraljevstvima *rachymburgi*, suci u Merovinškoj Galiji, bili članovi zajednice, a pod karolinškom vladavinom postali su kraljevski dužnosnici, *scabini* (*Schöffen*), izabrani zbog svog društvenog i političkog ugleda, te reputacije iskrenosti, pouzdanosti i zdravog razuma.⁴⁷ Pravno se znanje od nije zahtijevalo, a u slučaju potrebe njegov se eventualni nedostatak obično kompenzirao traženjem savjeta od osoba koje su ga posjedovale.

⁴² Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, 2008., str. 48.

⁴³ *Ibid*

⁴⁴ Stein, Peter, *Roman Law in European History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999., str. 38.

⁴⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 53.

⁴⁶ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 38.

⁴⁷ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str.53.

Ipak, unatoč raspadu službenog sudskog sustava rimske države, velik dio dotadašnjeg administrativnog aparata ipak se održao ili barem prilagodio izmijenjenim okolnostima.⁴⁸ Za takvo su stanje stvari najzaslužniji crkveni vođe, s obzirom na to da se radi o vremenu u kojem dolazi do početka afirmacije Crkve kao sve bitnijeg društveno-političkog faktora. Naime, po urušavanju sekularne administracije, biskupi su, uz svoje redovne religijske dužnosti, počeli preuzimati niz funkcija koje su dotad obavljali rimski državni službenici,⁴⁹ čime je crkvena administracija *de facto* zauzela mjesto svjetovne, odnosno, civilne.⁵⁰ Očuvanju elemenata rimskog državnog uređenja pridonijela je i činjenica da je sama unutarnja organizacija Crkve svojom strukturom oponašala administrativne jedinice Carstva (provincije, dijeceze).⁵¹

Što se tiče užeg područja prava, razvoj crkvenog, odnosno, kanonskog prava započinje već 385. godine, kada rimski prvosvećenik izdaje dekretal, što označava početak razdoblja papinskog zakonodavstva.⁵² Oko 500. g. redovnik Dionysius Exiguus sakuplja kanone donesene na crkvenim saborima i papinske dekretale izdane između 384. i 498. u jednu jedinstvenu zbirku, čime postavlja temelje za budući *Corpus Iuris Canonici*.⁵³ Društveno-političke prilike tog vremena stvorile su situaciju u kojoj je rimsko pravo padalo u zaborav, a germansko, iako u uporabi, nije imalo uvjeta za daljnji razvoj, s obzirom na to da nije bilo usustavljeno u cjeloviti zakonik, nije imalo jedinstveno zakonodavno tijelo, niti se sustavno podučavalo, odnosno, prenosilo.⁵⁴ To je značajno doprinijelo tome da upravo crkveno pravo doživi ubrzan i bogat razvoj, koji je ubrzo doveo do njegovog usustavljenja u poseban i neovisan pravni sustav, *ius canonicum*.

⁴⁸ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 47.

⁴⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 49.

⁵⁰ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 30.

⁵¹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 47.

⁵² Pound, Roscoe, Legal Profession in the Middle Ages, 19 Notre Dame L. Rev. 229, 1944., str. 229.-230.

⁵³ Pound, *op.cit.* u bilj.52., str. 230.

⁵⁴ *Ibid*

4. RAZVOJ PRAVA OD 12. STOLJEĆA U KONTEKSTU DRUŠTVA I GOSPODARSTVA

Sredinom 11. stoljeća dolazi do promjena u gospodarskim prilikama srednjovjekovne Europe. Naime, urbanizacija i svojevrsna komercijalna revolucija koje su pretežno ruralno društvo počele pretvarati u urbano-trgovačko,⁵⁵ stvorile su potrebu za složenijim pravnim sustavom koji će moći pratiti novonastale potrebe. Odgovor na tu potrebu rađa se gotovo simultano, u obliku ponovnog otkrivanja Justinijanovog *Corpus Iuris Civilis* (naročito Digeste). Takvo otkrivanje, štoviše, oživljavanje, odviklo se kao postupan proces, koji je započeo u zadnjoj četvrtini jedanaestog stoljeća⁵⁶ i protegao se na većinu dvanaestog.⁵⁷ Ono se ujedno poklapa s prvim oblicima sustavnog izučavanja i podučavanja prava u okviru novonastalih sveučilišta. Pravo se najprije podučavalo u manjim privatnim školama koji su vodili neovisni učitelji.⁵⁸ Međutim, daljnji je razvoj doveo do osnivanja prvih sveučilišta u Bolonji i Parizu (vjerojatno krajem 12. stoljeća, iako se čvrsti dokazi o njihovom postojanju pojavljuju tek oko 1200.),⁵⁹ a taj se trend nastavio širiti osnivanjem još nekoliko sveučilišta na području sjeverne Italije (Moderna 1175., Padova 1222.,...).⁶⁰ Na tim se sveučilištima u početku izučavalo civilno pravo (tj. rimsko pravo prema *Corpus Iuris Civilisu*), dok kanonsko pravo isprva nije bilo smatrano zasebnom disciplinom, djelomično iz razloga što je bilo uvelike isprepleteno s teologijom. Osim toga, za razliku od civilnog prava, nedostajala mu je cjelovita i sustavna kompilacija, usporediva s Justinijanovim *Corpusom*,⁶¹ koja bi uvelike olakšala njegovo prenošenje u sklopu obrazovanja budućih pravnika. Gracijanov dekret (*Decretum Gratiani*), koji se pojavljuje oko 1140. g. označava preokret takvog stanja. Službenog naziva *Concordantia discordantium canonum*, tj. Suglasje neusuglašenih propisa, zamjenjujući dotad raspršene kolekcije kanona, stvara uvjete za njihovo sustavno podučavanje u vidu neslužbenog udžbenika kanonskog prava.⁶² To označava konačno odvajanje prava od teologije unutar Crkve i daje veliki zamah kanonskom pravu, postavljajući

⁵⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 77.

⁵⁶ *Ibid*

⁵⁷ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 43.

⁵⁸ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 220.

⁵⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 219.

⁶⁰ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 54.

⁶¹ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 49.

⁶² Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 75.

temelje za njegov daljnji razvoj. Zato je razumljivo da su i civilni pravници već 1160-ih priznali kanonsko pravo kao paralelnu disciplinu, unatoč tendenciji da se zadrži odvojenost između dva sustava, barem u podučavanju (kao što je bio slučaj na Bolonjskom sveučilištu).⁶³ Ipak, praksa je pokazala drugačije tendencije. S obzirom na to da su se dva sustava prirodno nadopunjavala, došlo je do njihovog spontanog ispreplitanja. Uskoro je svakome tko se bavio pravom, neovisno o tome je li posjedovao diplomu civilnog ili kanonskog prava, bio potreban barem određen stupanj poznavanja kanonskog prava s obzirom na to da je velik dio posla nužno uključivao kanonska pitanja, a vrijedilo je i obrnuto, budući da su sami kanoni sadržavali mnogo ideja, termina i instituta rimskog prava.⁶⁴ Na taj način došlo je do stvaranja takozvanog *ius commune* ili zajedničkog prava, jedinstvenog sustava koji obuhvaća elemente obaju prava. Poput normi materijalnog prava, i postupak je oblikovan djelovanjem oba utjecaja, što se najbolje odražava u njegovom nazivu (rimsko-kanonski postupak). S jedne strane, njegove osnovne karakteristike preuzete su iz kasnorimskog (kognicijskog) postupka, putem *Corpus Iuris Civilis*,⁶⁵ dok su za daljnji razvoj zaslužni crkveni sudovi i procesna građa Gracijanovog dekreta.⁶⁶ Te su se osnovne karakteristike nadograđivale kroz interpretaciju pravnih izvora i njihovo prilagođavanje potrebama vremena, uskoro dosegnuvši visok stupanj složenosti. Povećanjem složenosti postupovnih pravila pojavila se potreba za njihovim usustavljenjem u cjelovit prikaz, kako bi se olakšalo postupanje u praksi, ali i podučavanje. Tako je nastala nova vrsta pravne literature, *ordo iudiciorum*, čiji je začetnik Johannes Bassianus.⁶⁷ Prvo od značajnih djela ove vrste, barem ako je suditi prema širokoj rasprostranjenosti njegove upotrebe, svakako je *Ordo iudicarius* (1216.) bolonjskog kanonista Tancredusa. Kraj formativnog razdoblja rimsko-kanonskog postupka označava 1271. godina, kada je završen *Speculum iudiciale* Gulielmusa Durantisa (Wiliama Duranda),⁶⁸ koji je predstavljao standardni priručnik rimsko-kanonskog postupka kasnijeg doba,⁶⁹ tzv. procesnu Bibliju.⁷⁰

⁶³ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 49.-50.

⁶⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 234.

⁶⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 156.

⁶⁶ *Idem*, Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 59.

⁶⁷ Stein, *op.cit.* u bilj. 44., str. 58.

⁶⁸ Milotić, Ivan, Učinkovitost i ekonomičnost u rimsko-kanonskom postupku *in civilibus* s osvrtom na Statuti, et ordini da osservarsi nel castello d'Orsera e contado (1609. i 1768.), u: Zbornik PFZ, 68, (5-6), 2018., str. 766.

⁶⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 155.

⁷⁰ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 186.

5. SUDAC U RIMSKO-KANONSKOM POSTUPKU

5.1. Delegacija sudbene vlasti

5.1.1. Uvod

U današnjem vremenu modernih demokracija, sudbena vlast, kao jedna od tri grane vlasti, proizlazi iz naroda. Temeljno drugačije postavke društveno-političkog uređenja nalazimo u srednjem vijeku gdje svaka vlast dolazi od (feudalnog) vladara, kako svjetovnog, tako i crkvenog. Tako je i jurisdikcija bila pridržana isključivo vladarima. Ipak, nekoliko je faktora relativno rano dovelo do toga da su papa i ostali crkveni velikodostojnici (nadbiskupi, biskupi, opati...) počeli delegirati velik dio svoje sudbene djelatnosti na druge osobe. Takva kretanja odražavaju se i na području vlasti svjetovnih vladara.

5.1.2. Delegacija u kanonskom pravu

Već u 5. stoljeću, za pontifikata Gelazija I., kanonsko pravo utvrdilo je položaj pape kao univerzalnog (svačijeg) redovnog suca (*iudex ordinarius omnium*), koji je proizlazio iz njegove „punine vlasti“ (*plenitudo potestas*).⁷¹ Za vrijeme rane Crkve, bilo je moguće da papa svoje sudske ovlasti koje su proizlazile iz tog položaja u najvećoj mjeri obavlja osobno, međutim, situacija se polako počela mijenjati već krajem 9.stoljeća.⁷² U idućih dvjestotinjak godina sustav papinske sudbenosti uspio se održati se uz povremenu pomoć izabranih poznavatelja prava. Ipak, krajem 11. stoljeća, papa Urban II., pritisnut brojem i složenošću sudskih predmet koji su mu pristizali na rješavanje, pet godina prije kraja svog pontifikata (1095.) službeno dodaje nekoliko pravnih savjetnika svom kućanstvu (*Aula Pontificia*, danas *Pontificalis Domus*), a u svrhu rješavanja pravnih pitanja obraćao se i članovima Kardinalskog zbora.⁷³ Takav trend nastavlja rasti kad Anastazije IV. pedesetak godina kasnije ovlašćuje grupu kardinala da uz pomoć

⁷¹ Giancola, Adam, *The Development of Recusatio Iudicis and the Rise of Aequitas u: Unbound: A Review of Legal History and Rare Books*, Volume 9, 2016., str. 10.

⁷² Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 127.

⁷³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 128.-129.

„stanovitih mudrih pravnih stručnjaka“ rješava složene sporove i daje prijedloge odluka, koje on službeno potvrđuje.⁷⁴

5.1.3. *Iudex delegatus*

Od sredine 12.stoljeća nadalje dolazi do velikog porasta zahtjeva za rješavanjem sporova u prvom stupnju, za razliku od dotadašnje prakse gdje se papu pozivalo da uglavnom odlučuje po žalbama. S obzirom da su takvi slučajevi često dolazili iz područja udaljenih od Rima, nije bilo moguće da papa i kardinali pouzdano utvrde sve činjenice i uspješno riješe spor.⁷⁵ Stoga od vremena pape Paskala II. započinje njihovo povjeravanje delegiranim sucima (*iudex delegatus*), koji su najčešće potjecali iz regije odakle je nastao i sam spor.⁷⁶ S obzirom da je ovakav sudac imenovan *ad hoc* za rješavanje *in causa concreta*, njegov položaj nije institucionaliziran, tako da prestaje donošenjem odluke.⁷⁷ Drugim riječima, takav sudac obavlja svoju funkciju samo privremeno, po potrebi, na temelju jednokratnog mandata (naloga, ovlasti), što je ujedno i temeljna razlika između njega i *iudexa ordinarius*.

5.1.4. *Iudex ordinarius*

Općenito bi se moglo reći da su uvećana zakonodavna djelatnosti pape i crkvenih sabora i paralelno formiranje rimsko-kanonskog postupka uzrokovali da tijekom 12. stoljeća dođe do ogromnog priljeva slučajeva u kojima je bilo potrebno presuditi. S obzirom na to da je sudbena nadležnost bila samo jedna od mnogih, i pri tome nipošto najvažnija zadaća kako pape, tako i ostalih crkvenih prelata, postalo je nužno naći sistemsko rješenje, tj. oblikovati koherentan sustav koji može zadovoljiti potrebe trenutne situacije. Do toga dolazi u 13. stoljeću, kad papinska administracija napokon počinje razvijati sustav središnjih sudova, popunjenih profesionalnim sucima i odvjetnicima, dok s druge strane, u isto vrijeme, nadbiskupi, biskupi i drugi prelati počinju uspostavljati vlastite sudove.⁷⁸ Povlačenjem paralele s papinim položajem koji je ustanovljen kao *iudex ordinarius omnium*, moglo bi se reći da je biskup *iudex ordinarius* na

⁷⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 131.

⁷⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str.136.

⁷⁶ *Ibid*

⁷⁷ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 186.

⁷⁸ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str.137.

području svoje biskupije. Poput pape, biskupi su u ranijim razdobljima svoje sudbene dužnosti uspijevali obavljati uglavnom sami, uz tek povremenu pomoć. Ipak, povećanje složenosti pravnog sustava i količine propisa doveli su do toga da od otprilike 1175. sve veći broj biskupa počinje svoje administracije ispunjavati ljudima s pravnim obrazovanjem.⁷⁹ U početku je to značilo da su pravници bili dio biskupskih kućanstava, međutim, tijekom 13. stoljeća, oni počinju dobivati svojevrstne pozicije u sustavu crkvene vlasti, koje su obuhvaćale obavljanje sudačke djelatnosti u ime biskupa koji ih je postavio.⁸⁰ Ovakvo je rješenje imalo nekoliko prednosti. Najprije, strankama je olakšalo pristup sudu (koji je sada bio na fiksnom mjestu, najčešće pri katedralama), a prelatima koji su suce postavili omogućilo je da se u velikoj mjeri oslobode od obveze obavljanja pravnih poslova. Izvori toga doba ovakve suce nazivaju (biskupovim) *officiales*, preuzimajući termin rimskog prava koji upućuje na to oni izvršavaju biskupovu redovnu jurisdikciju.⁸¹ Ona se izvršava u okviru *officiuma*, što implicira položaj koji je institucionaliziran, trajan i uređen propisima. U 13. se stoljeću sudac koji izvršava sudačku djelatnost na ovaj način sve učestalije počinje opisivati pridjevom *ordinarius* (*iudex ordinarius* – redovni sudac).⁸² Tako ga spominje bolonjski kanonist Tancredus u svom *Ordo iudicarius*, a nekoliko desetljeća kasnije i Durantis u *Speculum iudicialeu*.⁸³ Sažeto bi se moglo reći da je redovni sudac, dakle, osoba koja obavlja sudačku djelatnost kroz službeni i propisima ustanovljen *officium*, u koji je imenovan od strane izvornog nositelja jurisdikcije.

Ova se pozicija nadalje osnažuje odlukom pape Innocenta IV. iz 1246. kojom je propisano da se žalbe na odluke redovnih sudaca ne mogu, kao dotad, izjaviti biskupu koji ih je imenovao, nego samo višem sudu, primjerice, nadbiskupovom.⁸⁴ To je značilo da biskup, usprkos tome što vlast izvorno pripada njemu, više nije mogao izmijeniti sučevu odluku, ali je zadržao pravo smijeniti suca i postaviti drugog. Isto tako, sučeva nadležnost prestajala je smrću biskupa koji ga je

⁷⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 140.

⁸⁰ *Idem*

⁸¹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 142.

⁸² Müßig, U., Reason and Fairness: Constituting Justice in Europe, from Medieval Canon Law to ECHR, Leiden – Boston: Brill, 2019., str. 62., u: Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 186.

⁸³ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 186.

⁸⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 143.

ovlastio.⁸⁵ Nisu samo nadbiskupi i biskupi imali svoje sudove, već su to pravo mogli imati i niži prelati (primjerice, arhiđakoni) ako su to zahtijevale prilike teritorija i broja stanovnika.

Daljnji razvoj sudbene djelatnosti kreće se u smjeru pojačane institucionalizacije. Sustav delegirane sudbenosti izvorno nije imao čvrstu organizacijsku strukturu, no prilike su je uskoro počele zahtijevati. U tom smislu, pojava biskupskih konzistorijalnih sudova bilježi se još 1179., ali će im trebati nekoliko generacija (u Engleskoj do otprilike 1260-ih) da se utemelje kao stalne institucije, kojima su presjedali *officiales*.⁸⁶ Takav razvoj upućuje na sve jača kretanja u smjeru osnaživanja funkcije suca kao profesionalnog službenika koji djeluje unutar definiranog institucionalnog okvira.

Da bi se omogućilo uredno obavljanje redovne sudbenosti u ovakvom obliku, bilo je potrebno uspostaviti poseban ured okupljen oko suca, koji je mogao zadovoljiti potrebe stalno rastućeg obujma posla. Osim praktične potrebe, ovakav je ured vrlo rano postao i nužnost. Iako se uz rimsko-kanonski postupak obično asocira običaj pisanog dokumentiranja poduzetih radnji, on nije bio pretvoren u obvezu sve do kanona *Quoniam contra falsam* Četvrtog lateranskog koncila (1215.), kojim je prvi put formalno i na univerzalnoj razini uvedena obveza vođenja zapisnika (*protocollum*) od strane suca glede svih poduzetih procesnih radnji.⁸⁷ Sljedeće godine, 1216., papa Innocent III. dodatno osnažuje ovu obvezu, izdavanjem dekretala koji propisuje da sudac pri poduzimanju svih radnji uza sebe mora imati *scriptor* ili *duo viri idonei* koji te radnje moraju protokolirati, uz naknadno čuvanje zapisnika (čime je uveden sudski pisar kao stalni sudski službenik i uspostavljena služba kleričkog bilježništva).⁸⁸ Iz svega navedenog vidljivo da je rimsko-kanonski postupak snažno obilježen načelom pismenosti.

5.1.5. Delegacija u civilnom pravu

12. stoljeće i u civilnom sudovanju donosi postupan raspad dosadašnjeg sustava u kojem je izvorni nositelj sudbenosti bio u mogućnosti da je osobno izvršava. Drugim riječima, jednak se

⁸⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 144.

⁸⁶ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 145.

⁸⁷ Milotić, *op.cit.* u bilj. 68., str. 769.

⁸⁸ Englemann, A., *Der Civilprozess, Geschichte und System*, Bd. 2, Hft. 3, Breslau, 1895., str. 47, 49; Neschwara, C., *Österreichs Notariatsrecht in Mittel- und Osteuropa. Zur Geltung und Ausstrahlung des österreichischen Notariats*, Beč, 2000., str. 1., u: Milotić, *op.cit.* u bilj. 68., str. 770.

proces u gotovo isto vrijeme odvijao u području čisto laičkog sudovanja, na područjima pod vlašću civilnog vlastodržca različitog od klerika,⁸⁹ što se podudara s postupnim prihvaćanjem rimsko-kanonskog postupka u odnosu na dotadašnje statute i običajno pravo⁹⁰ i stjecanjem formalnog pravnog obrazovanja, o čemu više kasnije.

5.1.6. Zaključak

Ipak, treba naglasiti da ovakvo delegiranje sudbene vlasti, odnosno, njenog izvršavanja, ne znači da ona pripada onima kojima je delegirana. Drugim riječima, sudačku se poziciju u srednjem vijeku ne smije sagledati kao onu nositelja vlasti.⁹¹ Sudska je vlast isključiva prerogativa vlastodržca, kanonskog ili civilnog,⁹² tj. njen nositelj je osoba koja je imenovala suca i za koju on djeluje (u Crkvi je to nadbiskup ili biskup, a u civilnom području vlastodržac teritorijalno-političke cjeline).⁹³ To znači da je iudex tek jedan *officialis*, koji u administrativnom smislu ne obavlja vlast, nego samo tehnički posao suđenja.⁹⁴

5.2. Obrazovanje sudaca

Kao što je već opisano, izvorni je nositelj sudbene vlasti crkveni ili svjetovni vlastodržac na određenom položaju unutar (crkvene ili državne) hijerarhije. Takva osoba po prirodi stvari nije morala imati nikakvo pravno obrazovanje, jer joj pravo (i dužnost) na izvršavanje sudbenosti pripada po samom položaju. Kanonsko pravo doduše propisuje određene zahtjeve u pogledu obrazovanja klerika općenito koji su se u početku uglavnom odnosili na znanje latinskog jezika, i to ponajprije iz liturgijskih, a ne pravnih razloga, dok je poznavanje crkvenog prava bilo dobrodošlo, ali ne i obvezno.⁹⁵ Kada bi određenom predstavniku crkvene vlasti odlučivanje u određenom predmetu bilo otežano ili onemogućeno zbog manjka vlastitog znanja, on bi

⁸⁹ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 189.

⁹⁰ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 488.

⁹¹ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 205.

⁹² *Ibid*

⁹³ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 204.

⁹⁴ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 205.

⁹⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 373.

jednostavno potražio savjet od osobe koja je takvo znanje imala.⁹⁶ Takav je sustav funkcionirao do određenog trenutka.

Naime, kao što je već rečeno, izlazak iz ranog srednjeg vijeka početkom 12. stoljeća donosi ponovno otkrivanje rimskog prava (ponajprije kroz Justinijanovu Digestu), veliki zamah u razvoju kanonskog prava i početak razvoja *ius commune*, a sve to za posljedicu ima, između ostalog, postupnu delegaciju djelatnosti suđenja na osobe koje nisu izvorni nositelji sudbene nadležnosti. Uzevši, dakle, u obzir da je jedan od uzroka delegacije upravo ovakvo povećanje složenosti pravnog sustava (kako sekularnog, odnosno civilnog, tako i crkvenog; potonjeg ponajprije kroz ubrzan razvoj crkvene zakonodavne djelatnosti), sasvim je prirodno što se od osoba na koje je preneseno izvršavanje sudbenosti počelo tražiti određeno pravno obrazovanje. Uspješno funkcioniranje unutar pravnog sustava ovog doba više nije bilo moguće bez poznavanja prava, naročito uzevši u obzir već ustaljeni koncept suca koji u sebi ima ujedinjene funkcije utvrđivanja činjeničnog stanja i primjene prava u sporu. S ovom se pojavom isprepliće nastanak i razvoj prvih sveučilišta. Iako su najstarija od njih, sveučilišta u Bolonji, Parizu i Oxfordu nastala spontanom aktivnošću studenata i profesora bez vanjskog autoriteta, nešto kasnije dolazi do ciljanog osnivanja sveučilišta od strane kraljeva i drugih vlastodržaca upravo s namjerom stvaranja pravno obrazovnih stručnjaka za potrebe državnog aparata (primjerice, Napuljsko sveučilište koje je osnovao car Fridrik II. u 13. st.).⁹⁷ O sveučilištima i pravu koje se u sklopu njih podučavalo već je bilo riječi, tako da se na ovom mjestu samo vrijedi podsjetiti na pojavu Gracijanovog dekreta, koji je svojevrsna polazna točka za analizu pravnih izvora u pogledu ove tematike.

Što se tiče naobrazbe sudaca, Gracijanov dekret ne postavlja ni pravno obrazovanje niti ikakvu drugu profesionalnu kvalifikaciju kao nužnu pretpostavku za obnašanje službe suca,⁹⁸ no manje od stotinu godina kasnije, 1217., Iohannes Teutonicus u svojim glosama na spomenuti dekret iznosi stajalište da nitko ne može biti sudac, a osobito crkveni sudac, ako nije učen u pravu.⁹⁹ Razmatrajući ipak i suprotnu poziciju Justinijanovog Kodeksa prema kojem vojnici bez pravnog obrazovanja mogu biti imenovani vojnim sucima, na kraju zaključuje kompromisom da sudac

⁹⁶ *Ibid*, Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 189.

⁹⁷ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 241.

⁹⁸ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 190.

⁹⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 374., Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 190.

mora biti „primjereno“ školovan, tj. da mora imati barem onoliko specijalnog znanja koliko se zahtijeva od nižeg prelata.¹⁰⁰ Stvari se uskoro kreću ubrzano razvijati u smjeru postavljanja sve viših obrazovnih standarda. Prvi ovakav impuls dolazi od Sabora u Toursu (1236.) koji u jednom kanonu kao uvjet za imenovanje na položaj suca na biskupijskim sudovima ove partikularne Crkve propisuje najmanje pet godina studija prava ili prakse u pravnim stvarima ili u sudskim procesima.¹⁰¹ Već sljedeće godine na saboru u Londonu, kardinal Otto de Tenego traži da suci koji se bave ženidbenim i ostalim ozbiljnijim pitanjima imaju pravnu naobrazbu, iako ne određuje njezin stupanj, odnosno, trajanje.¹⁰² Ovakav trend vremenom nastavlja rasti, uz nešto poteškoća u vidu nesklada između formalnih zahtjeva glede obrazovanja prema kandidatima za sudačke pozicije i stvarnog broja kandidata koji te zahtjeve mogu ispuniti. Iako je u 13.st. djelatnost podučavanja prava bila sustavno organizirana u okviru nekoliko sveučilišta, stjecanje kvalifikacija bilo je uvjetovano znatnim materijalnim sredstvima i ulaganjem velike količine vremena i truda. Primjerice, za ostvarenje titule doktora kanonskog prava (*iuris canonici doctor*) na Sveučilištu u Bolonji bilo je potrebno najmanje šest godina, s tim da su studenti koji su već proveli pet ili više godina na studiju civilnog prava mogli ostvariti titulu doktora obaju prava (*iuris utrisque doctor*) nakon još četiri godine studiranja kanonskog prava.¹⁰³ Ipak, potražnja za visokokvalificiranim kandidatima bila je velika i tijekom 13. stoljeća postajalo je sve uobičajenije da suci crkvenih sudova (i crkveni dužnosnici općenito) imaju barem neki stupanj sveučilišnog obrazovanja,¹⁰⁴ o čemu svjedoče izvori iz Flandrije, Francuske i Engleske (što se potonje tiče, dokumentirano je da od početka 14. stoljeća nadalje suci na području biskupija Canterburyja, Yorka, Rochestera, Lichfielda i Elyja gotovo uvijek imaju diplome prava), a isto se odnosi na barem dio njemačkih biskupija do kraja toga stoljeća.¹⁰⁵ Nijedno od ovih rješenja nije bilo univerzalno, nego partikularno, tj. odnosilo se na najviše sudove u biskupijama ili čitavim crkvenim pokrajinama i to uglavnom na veće gradove i središta pokrajina, dok je situacija u ruralnim, udaljenim i manje značajnim područjima zasigurno bila drugačija.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 190.

¹⁰¹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 375., Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., 191.

¹⁰² *Ibid*

¹⁰³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 263.

¹⁰⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 283.-284.

¹⁰⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 376.

¹⁰⁶ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 191.-192.

I na području obrazovanja dolazi do povlačenja paralele između razvoja kanonskog i civilnog sudovanja. Primjerice, na području sjeverne Italije suci su još početkom 12. stoljeća bili *boni homines*.¹⁰⁷ Taj koncept, izgrađen po uzoru na rimske *boni viri*, podrazumijeva uvažene muškarce u zajednici, s reputacijom neporočnosti, poštenja i pravičnosti, ali bez pravnog obrazovanja.¹⁰⁸ S obzirom da je sjeverna Italija polazna točka i svojevrsni centar pravnog obrazovanja u Europi tog doba, logično je pretpostaviti da je to ujedno i područje gdje su laici vrlo rano zamijenjeni sucima školovanim upravo na talijanskim sveučilištima. Paralelno se događa i usvajanje *ius commune* kojim se zamjenjuju dotadašnji partikularni običaji, tako da je obrazovanje postalo nužna pretpostavka za funkcioniranje unutar novog rimsko-kanonskog postupka.

5.3. Ovlasti i dužnosti suca u rimsko-kanonskom postupku

5.3.1. Uvod

Rimsko-kanonski postupak obilježavaju određena načela naslijeđena iz rimske *cognitio extra ordinem*, po uzoru na koju je oblikovan. Ta načela, između ostalog, određuju i okvire unutar kojih se kreću sučeve ovlasti unutar parnice. One su pak odraz temeljnog principa na kojemu rimsko-kanonski postupak gradi funkciju suca: manje ili više pasivno balansiranje između stranačkih pozicija. To je najbolje vidljivo iz načela koja uređuju dokazni postupak.

5.3.2. Akuzatorno (raspravno) načelo

U postupku dokazivanja, sudac je uvelike pod utjecajem akuzatornog (raspravnog) načela i načela vezane ocjene dokaza. Akuzatornim se načelom odvijanje postupka i postupovna dinamika veže isključivo uz aktivnost stranaka, što za posljedicu ima isključenje suca iz te djelatnosti, njegovu pasivizaciju i onemogućavanje da sam ili na vlastitu inicijativu istražuje i utvrđuje odlučne činjenice.¹⁰⁹ S obzirom na takvu načelnu postavku, logično je i da je

¹⁰⁷ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 373.

¹⁰⁸ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 189.

¹⁰⁹ Milotić, Ivan, *Testis unus testis nullus u rimsko-kanonskom i važećem kanonskom postupku*, u: Bogoslovska smotra, 89 (2019.) 4, str. 847.

prikupljanje procesnog materijala prepušteno strankama. Iz toga proizlazi da se odluka suda smije se temeljiti samo na tvrdnjama i dokazima koje su stranke iznijele pred njim¹¹⁰ u tijeku raspravljanja, pa shodno tome, zahtjev za odbacivanjem svega što je sudac saznao na neki drugi način predstavlja njegovu etičku obvezu.¹¹¹ Razlog za ovo pravilo leži u tome što bi upotrebom činjenica koje je sudac saznao iz vlastitih izvora (primjerice, vidio svojim očima) on zapravo prešao u ulogu svjedoka, čime se krši načelo kanonskog prava da sudac ne smije biti svjedok o slučaju o kojem odlučuje,¹¹² odnosno o zabrani ujedinjenja funkcije suca i svjedoka u istoj osobi. Ta se zabrana u teoriji temelji upravo na zahtjevu akuzatornog načela da sudac saznaje činjenice *secundum allegata et probata* (prema onome što je navedeno i dokazano), dok ih svjedok saznaje *de visu et auditu*¹¹³ (prema onome što je čuo i vidio).

Među činjenicama koje su relevantne za spor, a za koje se lako može dogoditi da iz sudac sazna izvan rasprave, posebno se ističu dvije vrste. To su notorne činjenice i glasine, od kojih bi se za prve moglo uvjetno reći da predstavljaju svojevrsnu iznimku od zahtjeva za saznanjem *secundum allegata et probata*. Notorne činjenice (*notorium facti*) imaju obilježje izvjesnog saznanja, tj. sadržavaju očiglednost činjeničnog stanja i ne mogu se osporiti ili negirati, a dovoljno je da su poznate širem krugu osoba (ne nužno svima).¹¹⁴ S druge strane, glasina (*fama*) za razliku od notorne činjenice ne dovodi do izvjesnog saznanja, nego samo do sumnje (*suspicio*) i kao takva spada u kategoriju saznanja koje sud ne smije upotrijebiti.¹¹⁵

5.3.3. Načelo vezane (zakonske, stroge) ocjene dokaza i načelo pismenosti

Dok akuzatorno načelo određuje tko je ovlašten za prikupljanje procesnog materijala, načelo ocjene dokaza bavi se načinom na koji se izabiru dokazi i ocjenjuje njihova dokazna snaga. Dosljedno logici koja stoji iza akuzatornog načela, rimsko-kanonsko pravo odlučuje se za načelo vezane ocjene dokaza. Drugim riječima, kao što je sudac pasiviziran prilikom pokretanja postupka (načelo dispozicije), predlaganja dokaza (raspravno ili akuzatorno načelo), pasiviziran je i u fazi izvođenja i ocjene tako što mu se unaprijed propisuje kako će u kvalitativnom i

¹¹⁰ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 197.

¹¹¹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 382.

¹¹² *Ibid*

¹¹³ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 12.

¹¹⁴ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 198.

¹¹⁵ *Ibid*

kvantitativnom smislu vrednovati određeno dokazno sredstvo¹¹⁶ (načelo vezane ocjene dokaza). Namjera koja stoji iza ovoga načela zapravo je osiguranje postupka od niza nepravilnosti koje bi mogle uslijediti kao posljedica primjene suprotnog načela (slobodne ocjene dokaza). To se ponajviše odnosi na sučeva subjektivna shvaćanja, predrasude i lakovjernost kojima on može podleći¹¹⁷ u slučaju da cijeli dokazni postupak ne bi bio vezan strogim pravilima. Uz ovo načelo usko je vezano načelo pismenosti. Ono je službeno uvedeno kanonom *Quoniam contra falsam* Četvrtog lateranskog sabora, o čemu je već bilo riječi, a namjera mu je također povećanje kvalitete postupka izbjegavanjem zloupotreba.

5.3.4. Osobni osjećaji i mišljenja

Osim teorijski definiranih načela vezanih uz dokazivanje, suca prilikom odlučivanja obvezuju i određena etička pravila. Isto kao što mu prilikom prosuđivanja nije dozvoljeno uzimati u obzir vlastita objektivna saznanja, nepoželjno je da na odluku utječu sučeva subjektivna stajališta o predmetu spora. U ta se stajališta mogu ubrojiti sve vrste osobnih razmišljanja, predrasuda, procjena, stajališta itd.,¹¹⁸ pa sve do zahtjeva vlastite savjesti, ukoliko isti proturječe dokazima iznesenima na sudu.¹¹⁹ Ovdje spadaju i osjećaji nastali pod utjecajem osobnih odnosa, npr. (ne)prijateljstva, a i rodbinskih veza, o čemu više kod instituta izuzeća. U svakom slučaju, dva važna izvora rimsko-kanonskog procesa, Durantis i Henrik od Seguzije, inzistiraju na općem standardu sučevog poštenog postupanja te na njegovoj *bona fides*.¹²⁰

5.3.5. Pisana presuda

Prirodna posljedica uvođenja obveznog pravnog obrazovanja za suce jest i početak postavljanja određenih zahtjeva koji se tiču same presude. Dok je u vremenu sudaca laika, pa i nepismenih sudaca presuda bila objavljivana samo usmeno i bez obrazloženja, u 12. stoljeću na tom području započinju prve promjene. Tako Durantis u svom *Speculum iudiciale* propisuje da sve sudske odluke moraju biti sastavljene u pisanom obliku. Postavljajući ovu odredbu u vremenski okvir,

¹¹⁶ Milotić, *op.cit.* u bilj. 105., str. 847.

¹¹⁷ Milotić, *op.cit.* u bilj. 105., str. 848.

¹¹⁸ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 197.

¹¹⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 382.

¹²⁰ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 197.

ona je sasvim logična, kad se uzme u obzir da je Četvrti lateranski sabor, koji uvodi obvezu bilježenja procesnih radnji, bio održan samo nekoliko desetljeća ranije, unutar kojih se načelo pismenosti dodatno ustalilo. Zapisivanje presude također je imalo svoju evoluciju, i vremensku i prostornu. Ono se najprije svodilo samo na osnovnu naznaku stranaka i predmeta spora, međutim, od polovice 12. stoljeća, počinju se nazirati stavovi o prednosti obrazloženja izreke presude.¹²¹ U suštini se radi o povezivanju izreke s odlučnim činjenicama i pravnom kvalifikacijom, čime se ujedno ostvaruje i strukturiranje presude, razlikovanjem izreke od obrazloženja.¹²² Što se tiče prostorne komponente, u praksi je ovakav razvoj započeo u pravno najrazvijenijim područjima (u Italiji, najviše u gradovima, naročito sveučilišnim¹²³), što je i logično, budući da je jedino sudac s višom razinom obrazovanja bio u stanju kvalitetno obrazložiti svoju odluku. Kanonski teoretičari u početku donose podijeljena mišljenja o potrebi davanja obrazloženja presude. Dok Johannes Teutonicus i Bernardus Parmiensis ističu kako je ono važno da bi stranke razumjele zašto je presuđeno upravo na određeni način (ali ne i nužno, jer je presuda valjana i bez obrazloženja), Hostiensis donosi mišljenje koje je nezamislivo za današnje doba, upućujući suce da ne obrazlažu presudu iz razloga „sigurnosti“.¹²⁴ Takav stav temelji se na pretpostavci da čak i ispravna presuda može biti ukinuta, ako je loše obrazložena.¹²⁵ Ipak, on propisuje određene slučajeve kao je obrazloženje obvezno, primjerice, ako se presuda odstupa od *ius commune* ili ako stranka odluči uložiti žalbu.¹²⁶ S vremenom se kanonsko zakonodavstvo sve više okretalo u smjeru propisivanja obveze obrazloženja sudske odluke, naročito vezano upravo za žalbu. Primjerice, Prvi lionski sabor, održan 1245., u kanonu br.19., koji se odnosi na izuzeće (radi se o dekretu *Cum medicinalis*), propisuje na razini univerzalne Crkve obvezu meritornog obrazloženja odluke o izopćenju (*excommunicatio*), kako bi se omogućila kontrola prilikom podnošenja pravog lijeka.¹²⁷ Sankcija za nepoštovanje ove odredbe izuzetno je stroga, što je i očekivano, uzevši u obzir ozbiljnost i težinu kazne izopćenja. Naime, ne samo da je zbog toga odluka o ekskomunikaciji mogla biti ukinuta, nego je i sam sudac mogao biti kažnjen zabranom sudjelovanja u liturgiji u trajanju od mjesec dana, pa čak i

¹²¹ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 193.

¹²² *Ibid*

¹²³ *Ibid*

¹²⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 378.

¹²⁵ *Ibid*

¹²⁶ *Ibid*

¹²⁷ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 194.

naknadnom štete osobi kojoj je takvu presudu izrekao.¹²⁸ Glavni razlog propisivanja obveze obrazloženje bio je, dakle, stvaranje pretpostavki za preispitivanje presude u drugom stupnju povodom žalbe.¹²⁹

5.4. Sudačka etika i sudačka disciplina

5.4.1. Ideal suca

Oblikujući teorijski model idealnog suca, kanonsko pravo pred obnašatelje sudačke dužnosti postavlja određene zahtjeve, koji se mogu podijeliti u više skupina. To su: odgovarajuće obrazovanje, uredno obavljanje dužnosti u pogledu proceduralnih pravila u okviru kojih sudac djeluje unutar parnice (o oba zahtjeva već je bilo riječi), te određene osobne karakteristike. Naime, nepristranost i pošteno postupanje u najširem smislu vitalne su za pravilno obavljanje sudačke funkcije, a njihov nedostatak lišio bi funkciju suca smisla njenog postojanja i posljedično nanosio sustavnu štetu društvu. Takvi profesionalne standarde teško je odvojiti od osobnih karakteristika osobe koja bi ih trebala ispuniti i koja je stoga morala imati, barem teoretski, besprijekoran moralni integritet. Taj je zahtjev bilo od iznimne važnosti ne samo za ispravno presuđivanje u određenoj parnici, nego i za održavanje ugleda, časti i dostojanstva same sudačke profesije. Zapise o idealu pravičnog suca nalazimo još u mezopotamskom pravu, zatim u Bibliji (Levitski zakonik, Ponovljeni zakon, Knjiga o Jobu),¹³⁰ a do kanonskog su prava došli posredstvom rimskog. Srednjovjekovni crkveni pisci imali su tendenciju suca prikazivati kao gotovo nadljudsku figuru, o čemu u prilog govore zapisi Hostiensisa koji mu daje veće zasluge od onih koje ima kontemplativni redovnik, sv. Tome Akvinskog koji pravednog suca svrstava u red Božjih službenika i naročito Albericusa de Rosatea koji ga uzdiže na razinu anđela.¹³¹ Iako se ovi zapisi s današnjeg stajališta čine pretjeranima i u formi i u sadržaju, namjera im je ukazati na moralnu težinu sudačkog zanimanja, koja je, bez sumnje, značajna. Njena vanjska manifestacija sastoji se i u velikom ugledu koji je prati, a koji se očituje na različite načine. U vezi s time, postoje zanimljivi zapisi pravnih pisaca namijenjeni poduci mladih odvjetnika o ponašanju

¹²⁸ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 377. - 378.

¹²⁹ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 194.

¹³⁰ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 384.

¹³¹ *Ibid*

tijekom postupka, čiji se značajan dio svodi na savjete o tome kako najprikladnije iskazati poštovanje sucu. Tako su Durantis i drugi autori pisali tipizirane govore čija je namjera naučiti nove praktičare načinima ophođenja prema sucu, koji se uglavnom svode na obasipanje hvalama.¹³² I sam protokol unutar sudnice je strukturiran tako da jasno odražava pozicije različitih sudionika u postupku. Primjerice, odvjetnik je prilikom izlaganja morao ustati i doći do suca, a zbog zabrane okretanja leđa sucu bio je prisiljen hodati unatrag prilikom vraćanja na svoje mjesto.¹³³

5.4.2. *Iudex qui litem suam fecit* (sudac koji je spor učinio svojim, odnosno, koji je loše sudio)

Potreba za priznanjem pravne odgovornosti sudaca za različite oblike nepravilnosti u obavljanju njihove djelatnosti prepoznata je još u rimskom pravu, gdje se razvila u obliku instituta *iudex qui litem suam fecit* (lat. iudex-sudac; qui-koji; lis-spor, parnica; facere-učiniti; dakle-sudac koji je spor učinio svojim).¹³⁴ U najširem smislu, ta se sintagma opisuje kao ponašanje koje indicira sučevo osobno vezivanje za sporni slučaj te vodi gubitku njegove nepristranosti odnosno objektivnosti pri odlučivanju o pravnim i činjeničnim pitanjima.¹³⁵

Takvo se postupanje može manifestirati u dva osnovna oblika. U prvom od njih sudac (*iudex unus, iudex privatus* rimskog privatnog suđenja) ili uopće ne izvršava svoju obvezu, odnosno, građansku dužnost suđenja u sporu ili pak postupa u sporu, ali ne donosi presudu na vrijeme (unutar prekluzivnog roka za njezino donošenje). Kod drugog se oblika radi o tome da sučevo postupanje u tijeku parnice rezultira nepravilnom presudom. Ovdje također dolazi u obzir više varijanti. Moguće je, primjerice, da sudac pogrešno utvrdi činjenice spora ili da pogrešno primijeni materijalno pravo. To se može dogoditi s namjerom (*dolo malo*), tj. iz naklonosti ili prijateljstva ili pak mržnje, odnosno neprijateljstva prema nekoj od parničnih stranaka ili iz nepažnje (*imprudentiā*), najčešće zato što se kao laik propustio posavjetovati s pravnikom.¹³⁶ To rezultira donošenjem presude kojom se oštećuje stranka. Dvostruke su posljedice takvog kršenja

¹³² Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 310.

¹³³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 309.

¹³⁴ Romac, *op.cit.* u bilj. 2., str. 153.

¹³⁵ Jaramaz Reskušić, Ivana; Simonoski Bukovski, Dino, Kvazidelikti u rimskom pravu: slučaj *iudex qui litem suam fecit*, u: *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, 45(91), 2011., str. 73.

¹³⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 357.

postupovnih pravila. S jedne strane, konsumptivno-novacijski učinak litiskontestacije u postupcima *per legis actiones* i *per formulas* onemogućuje ponovno pokretanje sudskog postupka o istom spornom pitanju, dok s druge strane nepostojanje prava na žalbu, odnosno, samog instituta žalbe sprječava nastavak sudskog postupanja te eventualno otklanjanje nastale štete.¹³⁷ Sve navedeno upućuje na zaključak da bi se u ovakvom sustavu oštećena stranka, bez svoje krivnje, našla u vrlo nepovoljnom položaju koji se ni na koji način ne bi mogao ispraviti. Zato je bilo potrebno sankcionirati ovakva nepravilna postupanja, odnosno, uvesti institut čija je svrha pružiti zaštitu strankama. To je učinjeno kvalificiranjem pojave *iudex qui litem suam fecit* kao kažnjivog djela koje su najprije pretori kažnjavali putem *actiones in factum*, a kasnije su ga Justinijanovi kompilatori svrstali u skupinu kvazidelikata.¹³⁸ Dakle, smisao ovakvog uređenja bio je uvesti osobnu odgovornost suca kako bi se premostio nedostatak drugih mogućnosti obeštećenja stranke unutar legisakcijskog i formularnog postupka. Što se tiče prirode odgovornosti, prvi pojavni oblik *iudex qui litem suam fecit* (propuštanje suđenja ili donošenja odluke u propisanom roku) za sobom je povlačio objektivnu odgovornost suca, dok je drugi oblik, pogrešno utvrđenje činjeničnog stanja ili pogrešna primjena materijalnog prava imalo za posljedicu subjektivnu odgovornost ukoliko se radilo o doloznom postupanju.¹³⁹

5.4.3. Mito

Jedno od temeljnih, ako ne i temeljno pitanje sudačke etike, kako danas, tako i u srednjem vijeku, odnosi se na primanje mita. Unatoč tome što teorija kanonskog prava čvrsto stoji na poziciji neprihvatljivosti i nedozvoljenosti mita, zapisi srednjovjekovnih kroničara prepuni su optužbi za podmitljivost na račun sudaca. Ovo, ponekad vrlo izraženo, neslaganje između teorije pretočene u zakonska pravila i stvarne životne prakse rezultat je nekoliko faktora. Prvi se može svesti na činjenicu da nikad nije razvijen mehanizam koji bi osigurao učinkovitu provedbu takvih pravila, odnosno, jasno propisane i redovno provođene sankcije za njihovo kršenje¹⁴⁰ (o čemu više kod instituta izuzeća), dok se drugi odnosi na samu definiciju mita. Suština rasprave o definiciji mita svodi se na razlikovanje između onoga što nesumnjivo jest mito i onoga što su

¹³⁷ Jaramaz Reskušić i Simonoski Bukovski, *op. cit.* u bilj. 131., str. 74.

¹³⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 1., str. 357.

¹³⁹ Jaramaz Reskušić i Simonoski Bukovski, *op. cit.* u bilj. 131., str. 76.-77.

¹⁴⁰ Helmholz, Richard H., Money and Judges in the Law of the Medieval Church, 8 University of Chicago Law School Roundtable, 2001., str. 312.

srednjovjekovni kanonisti smatrali nekom vrstom dopuštenog dara. Ta je rasprava mnogo složenija nego što bi to danas bio slučaj, između ostalog, zbog posve drugačijih shvaćanja o tom pitanju između dvaju društava na različitim stupnjevima razvoja. Dok darivanje danas nalazimo manje-više isključivo u privatnoj sferi društvenih odnosa (barem u razvijenim demokracijama), srednji vijek odlikovao se drugačijim mentalitetom u kojem još nije postojao (dovoljno) jasan osjećaj odvojenosti između određene službene funkcije i privatne osobe koja tu funkciju obnaša. Nejasnoj granici između dopuštenog i nedopuštenog darivanja nadalje doprinose i gospodarski razlozi u vidu potrebe za novčanim naknađivanjem osoba koje obavljaju sudačku funkciju, a koja u nekim slučajevima nije bila odgovarajuće riješena. Ukratko rečeno, kanonska literatura se po pitanju korupcije u velikoj mjeri bavi pokušajima razgraničenja između onoga što predstavlja neobvezujući dar koji je dan iz običaja ili zahvalnosti, zasluženu plaću za obavljeni rad i čisto mito.

Stavovi kanonskih autoriteta o mitu svoj teološko-filozofski temelj imaju, između ostalog, u biblijskom Ponovljenom zakonu:¹⁴¹ „Ne iskrivljuj pravde; ne budi pristran; ne primaj mita, jer mito zasljepljuje oči mudrih, a ugrožava stvar pravednih.“ Na tom tragu nastavlja Gracijanov dekret koji uvodi koncept pravde kao Božjeg dara.¹⁴² Bezuvjetna zabrana trgovanja Božjim darovima, kao vrlo važan teološki postulat kršćanstva, prvi put je propisana još u Djelima apostolskim¹⁴³ i kao takva tvori osnovu za zabranu simonije. Gracijan povlači paralelu između simonije kao prodaje crkvenog položaja i mita kao prodaje pravde (*venditio iustitiae*) te zaključuje: „Bog osuđuje onoga tko kupuje ili prodaje Njegove darove.“¹⁴⁴

Ovakva stajališta izložena su još nekoliko stoljeća ranije na Kalcedonskom saboru, u Homilijama pape Grgura I. i Sentencama Isidora od Sevilje.¹⁴⁵ Unatoč izuzetno oštroj klasifikaciji mita kao (skoro) svetogrđa, kod Gracijana je zamjetan izostanak neposrednih posljedica donošenja presude pod utjecajem mita. Naime, takva presuda nije sama po sebi nevaljana, već ju je svatko obvezan poštovati ako, odnosno, dok je viši sud ne ukine povodom žalbe. Razloge za ovakav stav treba tražiti u širim društveno-političkim prilikama o kojima će detaljnije biti riječi kod

¹⁴¹ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 311. (Pnz 16,19; prijevod Kršćanska sadašnjost)

¹⁴² *Ibid*

¹⁴³ v. Dj 8, 9-25

¹⁴⁴ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 311.

¹⁴⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str.389., Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 202.

instituta izuzeća, ali u praktičnom smislu on znači propuštanje sankcioniranja korumpiranog suca.

Veliki doprinos ovoj problematici dolazi u obliku dekretala pape Innocenta III. (1198.) koji je, osudivši postupke svojih delegiranih sudaca koji su zahtijevali da im stranka koja pobijedi u sporu plati dio onoga što je time stekla (*pactum de quota litis*, odnosno, sporazum o dijelu parnice) ponovio stajalište da se u ovakvim slučajevima radi o prodaji pravde (odnosno, prodaji presude).¹⁴⁶ U ovom konkretnom slučaju takvo se stajalište temelji na činjenici da su suci o kojima se radi bili klerici i kao takvi uživali prihode svoje crkvene službe, dakle, nije bilo egzistencijalne potrebe za ugovaranjem ovakvih transakcija (koja bi joj eventualno mogla dati svojevrsno moralno opravdanje).¹⁴⁷ Nadalje, opravdanje za uzimanje dijela dobiti parnice ne može se pronaći ni u svjetovnom običaju koji je navodno izvor ovakvih postupaka, a niti u prividnom plaćanju drugih troškova u vezi spora, primjerice, konzultacija sa stručnjacima, naknada pomoćnicima suda itd.¹⁴⁸

Paralelno s nedvosmislenom osudom mita, u srednjovjekovnoj kanonskoj teoriji dolazi do razvoja mnogobrojnih teorijskih konstrukcija koje se tiču prirode davanja novca ili stvari sucu u vezi s njegovom dužnošću presuđivanja. Drugim riječima, dolazi do stvaranja pravila koja su za cilj imala razgraničiti mito kao nedopuštenu pojavu i onakvo darovanje koje nije bilo moralno pogrešno, pa stoga ni zabranjeno. Prvo od tih pravila odnosi se na namjeru s kojom se čine takva davanja sucu i koja predstavlja osnovu razlikovanja između mita i dopuštenog darovanja. Logika je sljedeća: s obzirom da je cilj zabrane davanja (primjerice, ugovaranja sporazuma o dijelu parnice) bio spriječiti nezakonito i nemoralno postupanje koje rezultira prodajom presude, onda se onakvo darovanje koje nema za svrhu kupiti presudu, već je učinjeno slobodno i dobrovoljno ne može smatrati mitom.¹⁴⁹ Ovakvo mišljenje zastupa i Hostiensis u *Summi Aurei*. On mitom smatra samo ono darovanje koje prešutno podrazumijeva uzvrat putem povoljne presude za darovatelja (korupcija zbog dara, *pecunia interveniente*).¹⁵⁰ Na tom tragu, Durantis u *Speculum iudiciale*

¹⁴⁶ *Ibid*

¹⁴⁷ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 315.

¹⁴⁸ *Ibid*

¹⁴⁹ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 316.

¹⁵⁰ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 19.

razlikuje traženje (zahtijevanje) novca i njegovo primanje, gdje se traženje načelno izjednačava s iznudom od strane suca, dok se primanje dozvoljava pod uvjetom da je neobvezujuće.¹⁵¹

Drugo pravilo (razrađeno u tekstu ukomponiranom u *Liber Sextus* Bonifacija VIII. iz 1298.) tiče se razlikovanja sporazuma o dijelu parnice i sličnih koruptivnih transakcija od plaćanja stvarnih troškova suda, pri čemu su različite kategorije takvih troškova svoj legitimitet dobile temeljem svrhe koju dijele s naknadom troškova svjedocima. Naime, polazeći od pretpostavke da nitko nije obvezan upotrebljavati svoja materijalna sredstva za dobrobit drugih, kao i da nije pravično da osoba radi bez naknade, svjedocima su se redovno nadoknađivali troškovi putovanja i prehrane u vezi sa svjedočenjem.¹⁵² O tome u odnosu na sud ekstenzivno piše Durantis u *Speculum iudiciale (De salariis)*, proširujući prethodne teoretske osnove po kojima sucima pripada pravo na troškove putovanja na taj način da obuhvate i pravo na naknadu za različite vrste šteta u vezi s istim, navodeći za primjer slučajeve pljačke na putu, trajanje putovanja duže od predviđenog itd.¹⁵³

Što se tiče darova u hrani i piću, oni se s jedne strane mogu smjestiti u kategoriju naknade troškova prehrane (koji se prosuđuju prema pravilima o naknadi troškova putovanja i naknadi štete), dok se s druge strane mogu uvrstiti u darove. Po tom pitanju, gradeći na prevladavajućem shvaćanju da je dopušteno primanje simboličkih darova, naročito manjih količina hrane i pića, (pod uvjetom da su ponuđeni spontano i dobrovoljno), papa Bonifacije VIII. u *Statutum quod circa* određuje da suci smiju prihvatiti trivijalne darove koje im stranke ili njihovi zastupnici daju kao znak poštovanja, pod uvjetom da se radi o beznačajnim količinama potrošnih dobara (primjerice, nešto drva za ogrjev, malu bačvu vina i tome slično).¹⁵⁴ Međutim, sudac je obvezan odbiti darove koji su veće vrijednosti i/ili trajnije naravi, primjerice odijelo, knjigu, srebrni vrč, jer takvi darovi sami po sebi mogu izazvati sumnju da utječu na presudu, neovisno o činjenici je li tome stvarno tako.¹⁵⁵ Durantis također dopušta primanje dara ako postoji uporište u običajnom pravu određenog mjesta, a ovakvom se stajalištu pridružuje i Hostiensis, naročito ako dar dolazi od obje stranke.¹⁵⁶

¹⁵¹ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 320.

¹⁵² Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 317.

¹⁵³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 389.

¹⁵⁴ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 390., Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 202.

¹⁵⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 390.

¹⁵⁶ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 319.-320.

Uz ova prevladavajuća shvaćanja, postoje i stroža. Tako sv. Raymond od Peñaforta, urednik zbirke dekretala Grgura IX., upozorava da je iz razloga otklanjanja dojma o mogućem postojanju koruptivnog djelovanja, najbolje odbiti baš svaki dar, koliko god beznačajan bio.¹⁵⁷

Treće pravilo koje se tiče razgraničenja dozvoljenog od nedozvoljenog darovanja temelji se na ekonomskom položaju suca, što je već ukratko spomenuto kao jedan od temelja za stav izložen u dekretalu Innocenta III. Ispravno opažajući razliku između izvornih nositelja jurisdikcije (najviših crkvenih dužnosnika) i onih kojima oni delegiraju obavljanje sudbenog posla, kanonisti počinju odvajati one suce kojima njihova (izvorna) funkcija sama po sebi osigurava sredstva za život od onih kod kojih to nije slučaj.¹⁵⁸ Primjerice, jedan biskup u sklopu svog položaja uživa pravo na posjede od kojih crpi prihode, a takvi prihodi čine svojevrsnu naknadu za rad koji podrazumijeva biskupska funkcija, pa tako i izvršavanje sudbenosti. S druge strane, kao što je već izneseno, do sredine 13. stoljeća postala je rijetkost da biskupi i drugi nositelji vlasti sami obavljaju sudbenu funkciju. Oni je prenose u ruke delegiranih *officiales*, a takav službenik, za razliku od crkvenog velikodostojnika, nema nužno prihod koji bi pratio njegovu službu.¹⁵⁹ Srednjovjekovna Crkva ne poznaje koncept plaće u suvremenom smislu, tj. kao naknade za obavljeni rad, već su u obzir dolazile već spomenute različite vrste prihoda koje su pratile određene pozicije, najčešće putem prebendi (crkveni posjedi koji idu uz određenu službu, odnosno, prihodi koji iz njih proizlaze i pripadaju onome koji tu službu izvršava). Međutim, postojala je mogućnost da u određenim slučajevima oni izostanu. Stoga je u ovakvim situacijama lako moglo doći do neslaganja između kanonske zabrane „prodaje pravde“ i sustava koji u određenom broju slučajeva nije predviđao nikakvu vrstu materijalne naknade za one koji izvršavaju tu pravdu, ostavljajući ih tako bez mogućnosti stjecanja sredstava za život putem njihovog redovnog zanimanja. Ovakvu nepravednu i ekonomski neodrživu poziciju kanonisti nastoje ispraviti, pozivajući se, kao i obično na Bibliju,¹⁶⁰ dozvoljavajući sucima koji spadaju u ovu skupinu primanje darova od parničnih stranaka koji time bivaju izuzeti iz kategorije mita.¹⁶¹

Unatoč svim ovim pravilima, pritužbe na korupciju i ostale vrste nedoličnog ponašanja bile su uobičajene i neprestane, pa među ostalima i Matheolus piše: „Pobjednik u spor nije onaj na čijoj

¹⁵⁷ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 390.

¹⁵⁸ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 318.

¹⁵⁹ *Ibid*

¹⁶⁰ v. 1Kor 9,7

¹⁶¹ Helmholz, *op.cit.* u bilj. 136., str. 318.-320.

je strani pravo, nego onaj koji je najvelikodušniji; jer njega štiti novac, a ne pravo (...).¹⁶² Možemo s posve dovoljnim stupnjem sigurnosti pretpostaviti da je upravo ova problematika jedan od najvažnijih motiva za riječi kojima Peter od Bloisa ocrtava svoje viđenje *officiales* i *officiuma*. Tako, između ostalog, u pismu upućenome jednom od novoimenovanih sudaca u Chartresu poručuje: “Ako mi vjeruješ, ili ako barem vjeruješ u Boga, napusti bez odlaganja *officium*, tu instituciju prokletstva, kogač zla, duh prevrtljivosti (...).¹⁶³ Ako ove riječi, umjesto kao doslovan opis *officiuma*, uzmemo kao naznaku generalnog ponašanja osoba koji ga drže, nameće se zaključak da ni u to vrijeme nikakvi pravni propisi, pa ni moralna načela nisu imala moć odvratiti pojedince ne samo od primanja mita, nego ni od zlouporabe položaja i ovlasti u najširem smislu.

5.4.4. Izuzeće

5.4.4.1. Uvod

Unatoč postojanju brojnih i razrađenih pravila o moralno ispravnom ponašanju sudaca u okviru vršenja njihove službe, srednjovjekovno procesno pravo nikad nije uspostavilo jedinstveni sustav sankcija za kršenje tih pravila. Teorijska promišljanja i zakonska rješenja odlikovala su se partikularnošću i neujednačenošću načina na koji su se pojedine ustrojstvene jedinice unutar Crkve nosile s tim problemom, a koji su se u početku uglavnom svodili na opomene, suspenzije, neformalne posjete viših klerika i tome slično.¹⁶⁴ Oduzimanje službe bilo je zadnji korak i događalo se vrlo rijetko. Razlog tome nalazi se u činjenici da je broj školovanih sudaca bio vrlo malen pa se time nije htjelo pridonijeti daljnjem deficitu, a ne smiju se zanemariti ni politički razlozi, jer smjena bi sudaca svakako na posredan način umanjivala autoritet vlasti koja ih je imenovala.¹⁶⁵ Ipak, ponašanja protivno pravilima discipline bila su realnost, na što osim svega već navedenog upućuje i činjenica da se tim pitanjem bavilo u svim relevantnim zbirkama kanonskog prava tog vremena.¹⁶⁶ Najbitnija značajka sustava sastojala se u tome što je prepoznavanje i sankcioniranje neprikladnosti u obavljanju sudačke dužnosti bilo dominantno

¹⁶² Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 390.

¹⁶³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 144.

¹⁶⁴ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 200.

¹⁶⁵ *Ibid*

¹⁶⁶ *Ibid*

prepušteno strankama, putem instituta izuzeća (*recusatio*). Koncept izuzeća kanonisti preuzimaju iz rimskog prava i dalje ga razvijaju i prilagođavaju prilikama sustava unutar kojeg djeluju, razrađujući ih u mnogobrojnim izvorima kanonskog prava.

5.4.4.2. Temelji izuzeća

Već u 9. stoljeću, u pismu između bizantskog cara Mihaela III. I pape Nikole I., utemeljeno je kao trajni standard u rimsko-kanonskom postupku pravilo da nikome ne smije suditi njegov neprijatelj, pa ni ako je taj sudac crkveni službenik.¹⁶⁷ Burchard od Wormsa (10./11. st.) i Ivo od Chartresa (11./12. st.) u svojim kanonima dijele stav da parničari imaju pravo izabrati vlastitog suca u slučaju da je njihov lokalni biskup pod sumnjom u pogledu nepristranosti.¹⁶⁸ To potvrđuje i Gracijan, koji u svom Dekretu dalje razlaže ovu tematiku opisujući situacije u kojima postoji rizik od pristranosti suca. U tom smislu navodi prijateljstvo, neprijateljstvo, krvno srodstvo i vazalско-seniorski odnos između suca i bilo koje od stranaka ili njihovih zastupnika.¹⁶⁹ Stoljeće nakon Gracijanova dekreta, dolazi do zamaha u razvoju instituta izuzeća, u čemu prvi značajan doprinos dolazi od Bernarda od Parme (Bernardus Parmiensis, Bernard od Botone). U *glossi* koja se bavi temeljima izuzeća (dakle, onim što bi moglo biti zapreka pravilnom presuđivanju), on ih dijeli u tri kategorije: prirodne, pravne i običajne zapreke.¹⁷⁰ Prirodne zapreke odnosile su se na nedostatke u sučevom osobnom statusu ili reputaciji i obično su obuhvaćale ekskomunicirane, raskolnike, heretike, krivokletnike, Židove, žene, gluhe i slijepe, maloljetnike.¹⁷¹ Za razliku od te kategorije, oko koje postoji širok konsenzus među kanonistima, pravne i običajne zapreke bile su izvor mnogobrojnih prijepora,¹⁷² ali u njih se svakako može ubrojiti slučaj kršenja načela hijerarhije, prema kojem osobi mogu suditi samo oni koji su na istom ili višem društvenom položaju od nje (primjerice, smatralo se neprimjerenim da običan svećenik sudi biskupu).¹⁷³ Najčešći razlozi zbog kojih se u praksi tražilo izuzeće bili su sumnja u pristranost ili korumpiranost suca te sukob interesa (u sukob interesa ubrajali su se: povezanost sa strankom ili

¹⁶⁷ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 11.

¹⁶⁸ *Ibid*

¹⁶⁹ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 12.

¹⁷⁰ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 13.

¹⁷¹ *Ibid*

¹⁷² *Ibid*

¹⁷³ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 387.

njezinim zastupnikom, zajednički imovinski interesi, krvno srodstvo i tazbinska vezanost, prijateljstvo ili neprijateljstvo i dr.).¹⁷⁴ Tematika izuzeća bila je dovoljno važna u praksi srednjovjekovnog sudovanja da se njome izravno ili neizravno bavilo nekoliko papa. Primjerice, Aleksandar III. stavlja pred suce obvezu da se sami izuzmu, odnosno, priznaju postojanje razloga za vlastito izuzeće čim shvate da oni postoje, dok je za vrijeme Eugenija III. na Saboru u Rheimsu (1148.) svojstvo laika određeno kao zapreka za obavljanje funkcije crkvenog suca.¹⁷⁵ Isto tako, odredbe Četvrtog lateranskog sabora o izuzeću predstavljaju jednu od najizučavanijih materija u kanonskom procesu.¹⁷⁶ Nabranje svih mogućih temelja izuzeća trajan je napor kanonskih procesualista. Tako Bernard od Pavie (Bernardus Papiensis) krajem 12. stoljeća navodi šest temelja, Tancred od Bolonje u 13. st. dolazi do broja osam, dok Hostiensis (Henricus de Segusio) razlikuje izuzeće redovnog suca (šest temelja) od izuzeća delegiranog suca (trinaest temelja).¹⁷⁷ Wiliam od Droghede navodi sedamnaest različitih temelja za izuzeće, dok *Speculum iuduciale* Wiliama Durantisa nabroja čak trideset i šest razloga, odnosno, temelja za izuzeće,¹⁷⁸ a u tom ga broju nadmašuje jedino Phillipus Francus u 15. stoljeću, navodeći ih ukupno četrdeset.¹⁷⁹

5.4.4.3. Postupak izuzeća

Postupak je izuzeća u teoriji bio jednostavan. Crkveni autoriteti učinili su ga takvim s namjerom da olakšaju pristup crkvenim sudova strankama (koje bi svoje sporove mogle riješiti i na drugi način), tako što će im ponuditi svojevršno osiguranje da će suci prema njima, odnosno, njihovim zahtjevima postupati pravično i nepristrano.¹⁸⁰ Osnovni su elementi postupka izuzeća posuđeni iz rimskog civilnog postupka, a do 13. je stoljeća već bio prilično detaljno razrađen, o čemu svjedoči konstitucija *Cum speciali* Četvrtog lateranskog koncila (1215.), uključena u *Liber Extra* (Dekretali Grgura IX., 1230.).¹⁸¹

¹⁷⁴ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 201.

¹⁷⁵ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 14.

¹⁷⁶ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 202.

¹⁷⁷ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 387. - 388.

¹⁷⁸ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 203.

¹⁷⁹ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 22.

¹⁸⁰ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 385.

¹⁸¹ *Ibid*

Najprije, sudac se mogao izuzeti sam, štoviše, ako je bio svjestan postojanja razloga za izuzeće, to je bila njegova dužnost. Tako Durantis iznosi stajalište prema kojem institut izuzeća ne znači samo osiguranje prava stranaka nego predstavlja i svojevrsni moralni teret, odnosno, moralnu obveza koja je sastavni dio njegova *officium iudicis*.¹⁸² Češće, postupak izuzeća kreće od stranaka, a razlikuje se ovisno o tome radi li se o redovnom (*iudex ordinarius*, koji je imao *officium*) ili delegiranom sucu (*iudex delegatus*). U slučaju potonjeg, za pokretanje postupka bila je dovoljna i sama sumnja (*suspicio*), dok se za redovnog suca uz sumnju zahtijevao i razuman razlog (*causa rationabilis*).¹⁸³ Sumnja, odnosno, sumnja i razlog iznose se u pisanom prigovoru. Što se tiče roka dok kojeg je isticanje ovog prigovora bilo dopušteno, prema ustaljenoj je kanonskoj praksi on završavao litiskontestacijom, međutim Durantis u *Speculum iudiciale* iznosi drugačiji stav prema kojem stranka ima pravo na rok od dvadeset dana od dana podnošenja tužbe, neovisno o nastupu litiskontestacije.¹⁸⁴

U svakom slučaju, podnošenje prigovora zaustavlja daljnji tijek postupka. Takvo je rješenje u velikoj mjeri jamčilo zaštitu stranke od potencijalne obespravljenosti koja joj je prijetila u postupku pred sucem koji nije zadovoljavao standarde objektivnosti, nepristranosti i sl. S druge je pak strane otvaralo mogućnost da zlonamjerni parničari zloupotrijebe ovo procesno ovlaštenje s namjerom da odugovlačenjem postupka financijski i psihički iscrpe protivnika ne bi li on naposljetku odustao od spora u kojem je s lakoćom mogao pobijediti (tom se problemu, s ograničenim uspjehom, pokušalo doskočiti ograničavanjem dopuštenih osnova izuzeća).¹⁸⁵

Sučeva je djelatnost prigovorom, dakle, privremeno suspendirana, a stranke izabiru dva arbitra čija je dužnosti ispitati valjanost prigovora (sudac, doduše, ima ovlast postavljanja vremenskog ograničenja na donošenje odluke arbitara i ovlast da im naredi konzultacije s trećim arbitrom u slučaju da sami nisu u stanju donijeti odluku¹⁸⁶). Ovakav je postupovni režim, koji je bio ustanovljen već za vrijeme pape Luciusa III. (1181.-1185.), u načelu trajno zadržao svoj oblik, s iznimkom koja je uvedena za Bonifacija VIII., a koja se sastojala u tome da su se dotadašnja dva arbitra zamijenila posebnim sucem.¹⁸⁷

¹⁸² Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 25

¹⁸³ *Ibid*

¹⁸⁴ *Ibid*

¹⁸⁵ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 386., Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 201.

¹⁸⁶ Giancola, *op.cit.* u bilj. 71., str. 14.

¹⁸⁷ *Ibid*

5.5. Karijera suca

Za razliku od danas, kad pravosudni sustav omogućava pojedincu da svoju karijeru, gotovo od samog početka, provede kao sudac, što nerijetko i jest slučaj u praksi, srednjovjekovni je sustav bio iz temelja drugačije postavljen. Tome je doprinijelo nekoliko faktora. Primjerice, moglo bi se zaključiti da je za uspješno obavljanje sudačke dužnosti uz teoretsko znanje stečeno formalnim obrazovanjem, postojala dodatna potreba za prethodnim izravnim iskustvom rada u sustavu, u nekoj drugoj ulozi, i to zbog znatne složenosti rimsko-kanonskog postupka. Tako je sudac mogao započeti kao bilježnik, odvjetnik ili pravni savjetnik nekog velikodostojnika, a nije rijetkost bila ni da se najprije bavio podučavanjem prava u svojstvu sveučilišnog profesora. Općenito govoreći, osobe s titulom doktora prava, neovisno o tome radi li se o laicima ili klericima, civilistima ili kanonistima, imale su obvezu nekoliko godina predavati pravo,¹⁸⁸ a nakon što bi ona bila ispunjena, postali bi podobni za neko od administrativnih ili sudskih imenovanja u službi Crkve, monarha ili srednjovjekovne komune, tako da je logično pretpostaviti da su mnogi preuzeli upravo sudački *officium*. Drugi faktor koji je uvjetovao oblikovanje ovakvog sustava odnosi se na činjenicu da, kao što je već raspravljeno, nije svaka sudačka služba sa sobom nosila materijalni prihod. Primjerice, *officiales* u službi biskupa ili nadbiskupa nisu bili izdašno plaćeni, ali obično jesu bili nagrađeni prebendama i drugim beneficijima.¹⁸⁹ Stoga je bilo vrlo poželjno da je kandidat otprije situiran, tj. da je prije namaknuo imetak u nekoj drugoj pravnoj profesiji,¹⁹⁰ ili da je prije imenovanja u *officium* već stekao dovoljno beneficija ili drugih imenovanja od kojih bi se mogao pristojno uzdržavati.¹⁹¹ Iz tog je razloga autoritet koji imenuje suca obično i polazio od ove pretpostavke kao uvjeta za imenovanje.¹⁹² Osim toga, imenovatelju je svakako bilo u interesu da sudac, koji obavlja posao suđenja umjesto njega, odnosno, na njegovom sudu, uživa kako društveni, tako i profesionalni ugled i autoritet, jer se preko njega ogleda i jačina imenovateljevog položaja u hijerarhiji, svjetovnoj ili crkvenoj. Zaključno treba reći da je profesija suca bila najcjjenjenija od svih

¹⁸⁸ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 245.

¹⁸⁹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 391.

¹⁹⁰ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 204.

¹⁹¹ Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 391.

¹⁹² Brundage, *op.cit.* u bilj. 42., str. 392.

pravnih profesija u srednjem vijeku.¹⁹³ Stoga je razumljivo da je kao takva, s jedne strane, opravdavala sve uvjete koje je pravnik morao ispuniti da bi je stekao, a s druge, predstavljala vrhunac, a najčešće i krajnju točku pravničke karijere.¹⁹⁴

¹⁹³ Milotić, *op.cit.* u bilj. 31., str. 204.

¹⁹⁴ *Ibid*

6. ZAKLJUČAK

Koncept suca u svom putu od najranijih dana Rimske Republike do kasnog srednjeg vijeka, odnosno, početka modernog doba prolazi kroz nekoliko razvojnih faza. U prvoj od njih, legisakcijskom i formularnom postupku rimskog *iudicium privatuma* nalazimo ga u posve specifičnom obliku, znatno različitom od onoga koji mu slijedi. Osnovna je karakteristika privatnog suđenja podjela postupka na dva dijela kojima presjedaju dvije različite osobe, u dvjema različitim ulogama. Ni jedna od tih uloga ne odgovara kasnijem modelu suca, proizašlom iz *cognitio extra ordinem*, ali se može povezati s njima u određenim funkcionalnim elementima. Najznačajniji takav element odnosi se na izvršavanje ovlasti koje čine suštinu sudačke funkcije, a to su utvrđivanje, odnosno, spoznaja činjeničnog stanja (*cognoscere*, lat. spoznati) i primjene pravne norme na tako utvrđeno stanje (*ius dicere*, lat. izreći pravo). U privatnom suđenju funkcija *ius dicere* predana je državnom službeniku (magistratu), najčešće pretoru, čija se dužnost u svojoj biti sastoji u davanju naloga privatnom sucu da kroz dokazni postupak utvrdi sve relevantne činjenice u sporu i shodno tome osudi ili oslobodi tuženika. Iz toga jasno proizlazi da je funkcija *cognoscere* pridržana privatnom sucu koji rukovodi drugim dijelom postupka. Idući (i posljednji) oblik rimskog civilnog postupka, *cognitio extra ordinem*, predstavlja ključan trenutak u razvoju koncepta suca koji se održao do današnjeg dana. Naime, za vrijeme važenja formularnog postupka u okviru privatnog suđenja, povremeno je dolazilo do situacija u kojima je osobi koja je presjedala prvom fazom postupka (čija je dotadašnja funkcija bila *ius dicere*), bila pridodana funkcija *cognoscere*. Na taj je način došlo do objedinjavanja dvaju funkcija u jednoj osobi i posljedično utemeljenja novog koncepta suca. Kako je ekstraordinarna kognicija vremenom postala redovan i isključiv oblik rimskog građanskog postupka, tako se i koncept suca koji je postojao u okviru nje razvijao i ustaljivao. On je obilježen određenim karakteristikama koje su, s jedne strane, odraz promjena u društveno-političkom ustroju (sudac postaje državni službenik) i s druge strane, odraz stvarnih potreba bez čijeg ispunjavanja nije bilo moguće funkcioniranje ovakvog modela suca (obrazovanje). Delegacija sudbene vlasti i stvaranje *officiuma*, čime sudac postaje službenik koji obavlja posao suđenja za onoga koji ga je delegirao neraskidivo je povezana s početkom sustavnog obrazovanja sudaca u okviru novonastalih sveučilišta. Ta dva procesa vremenski se podudaraju i logički isprepliću. S jedne strane, ponovno otkrivanje rimskog prava i njegovo spajanje s kanonskim u *ius commune* događa se u okviru

proučavanja prava, a ono obuhvaća i njegovo podučavanje. Način podučavanja drastično se mijenja kada sveučilišta počnu zamjenjivati privatne škole individualnih učitelja, što je doprinijelo kvaliteti obrazovanja i dalo dodatan zamah razvoju novog pravnog sustava. S druge strane, upravo je taj novi pravni sustav, čiji se razvoj kretao u smjeru sve veće složenosti, po prirodi stvari zahtijevao sve veće obrazovanje onih koji su unutar njega djelovali. Iz svega navedenog slijedi da su baš ta dva faktora, obrazovanje i uspostavljanje sudačke djelatnosti kao službe, uvjetovali profesionalizaciju sudaca. Kao što je već istaknuto, ovako postavljen model obavljanja sudačke djelatnosti, preuzet iz rimskog u rimsko-kanonski postupak, predstavlja trajnu osnovu na kojoj je sagrađen i današnji model.

7. LITERATURA

1. Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, 2008.
2. Englemann, A., *Der Civilprozess, Geschichte und System*, Bd. 2, Hft. 3, Breslau, 1895.
3. Giancola, Adam, *The Development of Recusatio Iudicis and the Rise of Aequitas u: Unbound: A Review of Legal History and Rare Books*, Volume 9, 2016., str.7.-26.
4. Helmholz, Richard H., *Money and Judges in the Law of the Medieval Church*, 8 *University of Chicago Law School Roundtable*, 2001., str. 309.-323.
5. Jaramaz Reskušić, Ivana; Simonoski Bukovski, Dino, *Kvazidelikti u rimskom pravu: slučaj iudex qui litem suam fecit*, u: *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, 45(91), 2011., str. 65.-80.
6. Jaramaz Reskušić, I. i Medančić, T., *Cognitio extra ordinem u rimskom pravu*, u: *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, 40(82), 2006., str. 71.–109.
7. Milotić, Ivan, *Učinkovitost i ekonomičnost u rimsko-kanonskom postupku in civilibus s osvrtnom na Statuti, et ordini da osservarsi nel castello d'Orsera e contado (1609. i 1768.)*, u: *Zbornik PFZ*, 68, (5-6), 2018., str. 763-789
8. Milotić, Ivan, *Profesionalizacija sudaca i njihove kvalitete za ius dicere u Rimsko-kanonskom procesu* *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXIII – 2020., str. 183.–210.
9. Milotić, Ivan, *Testis unus testis nullus u rimsko-kanonskom i važećem kanonskom postupku*, u: *Bogoslovska smotra*, 89 (2019.) 4, str. 837.–859.
10. Müßig, U., *Reason and Fairness: Constituting Justice in Europe, from Medieval Canon Law to ECHR*, Leiden – Boston: Brill, 2019.

11. Neschwara, C., Österreichs Notariatsrecht in Mittel- und Osteuropa. Zur Geltung und Ausstrahlung des österreichischen Notariats, Beč, 2000.
12. Pound, Roscoe, Legal Profession in the Middle Ages, 19 Notre Dame L. Rev. 229, 1944.
13. Radovčić, Vesna, Građanski proces u režimu općeg (recipiranog rimskog) prava u: Hrestomatija rimskog prava, Vranjican, Stjenko (ur.), Zagreb, 1998., str. 285.-306.
14. Romac, Ante, Rječnik rimskog prava, Zagreb, 1983.
15. Romac, Ante, Rimsko pravo, Zagreb, 1994.
16. Romac, Ante, Rječnik latinskih pravnih izraza, Zagreb, 1985.
17. Stein, Peter, Roman Law in European History, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

8. SAŽETAK

Cilj je ovog rada analizirati razvoj profesije suca kroz različita povijesna razdoblja i pravne sustava, počevši od Rimske Republike pa do kasnog srednjeg vijeka. Najveća promjena u konceptu suca dogodila se kad je rimsko privatno suđenje (*iudicium privatum*) evoluiralo u posve drugačiji postupovni sustav, ekstraordinarnu kogniciju (*cognitio extra ordinem*). To je označilo početak veoma različitog perioda u kojemu sudac više nije privatna osoba, običan građanin, koji je povremeno pozivan da obavlja djelatnost suđenja kao dio svoje građanske dužnosti. On postaje državni službenik, profesionalac sa stručnim znanjem materijalnog i postupovnog prava, osposobljen za djelovanje u oba aspekta postupka, *cognoscere* i *ius dicere*, što znači da može i utvrđivati činjenično stanje u sporu i na njega primjenjivati odgovarajuću pravnu normu. Ovakav je koncept suca preuzet u srednjovjekovni rimsko-kanonski postupak koji ga dalje razrađuje, ali osnovni elementi (obrazovanje, državna služba, profesionalizam) ostaju isti, što vrijedi i za suvremeni model suca.

Ključne riječi: sudac, rimsko-kanonski postupak, *cognoscere*, *ius dicere*, profesionalizacija

9. SUMMARY

The aim of this article is to analyse the judicial profession in its development through various time periods and legal systems, starting with the Roman Republic up until late Middle Ages. The major change in the concept of a judge came about when the Roman *iudicium privatum* evolved into a very different procedural system of *cognitio extra ordinem*. This marked the beginning of a whole new era in which a judge is no longer a private person, regular citizen, who is periodically called upon to hear the cases as a part of his civic duty. He now becomes a civil servant, a professional with expert knowledge of the law and procedure, equipped to do both aspects of the procedure, i.e. *cognoscere* and *ius dicere*, which is to say that he can now both establish the facts of the case and apply the relevant law. This concept of a judge is then taken into the medieval Romano-canonical procedure, which refines it further, but basic elements (education, civil service, professionalism) stay the same, which also applies to the contemporary model of a judge.

Keywords: judge, Romano-canonical procedure, *cognoscere*, *ius dicere*, professionalisation